

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent. 30273 Format. II

No. Inventar. Anul

Secția Raftul

1254
30273

N° 1019 (R.J.) / 27 / II 1895

Ino. 4244.

04/3730

O PAGINA

DIN

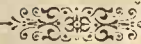
VIATA MARELUI STEFAN

DE

ION C. GEORGIAN

PROFESOR DE ISTORIE LA LICEUL SF. SAVA

33095

BUCURESCI

TIPOGRAFIA «LUPTA», AL. LEFTERIU

1894.

Această broșură se vinde cu preț de un leu, în folosul Reuniunii Femeilor Române din Iași și a Societății pentru învățătura poporului Român.

CONTROL 1953

1956

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota III 400 410

B.C.U. "Carol I" Bucuresti

C33095

INTRU AMINTIREA

DOMNITORULUI

Alexandru Ioan I Cuza

ȘI A LUI

Mihail Kogalniceanu

INDEPLINITORII OPEREI

LUI

STEFAN CEL MARE

DE STEPHANO VOIEVODA, DLUGOSSIVS

(HIST. POLON.)

«O virum admirabilem, heroicis Ducibus, quos tantopere admiramur, nihilo inferiorem: qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam, inter Principes mundi primus, ex Turco retulit. Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi Principatus et Imperium, et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis in desidiâ et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur.»

«O bărbat demn de admirație, egal cu Căpitanii eroici pe care-i admirăm atât de mult, care în timpul nostru, cel dintâiu dintre principii lumii, a dobândit asupra Turcului o victorie așa de măreață ! După judecata mea, el este cel mai vrednic să i se încredințeze stăpânirea și Căpitania lumii tôte, și mai ales sarcina de stăpân și Capitan în contra Turcului, cu înțelegerea, învoirea și hotărîrea obștească a Creștinilor, pe când cei-l-alți regi și principii catolici se istovesc în lene și desfrânări său în răsbôie civile.»

O PAGINA

DIN

VIATA MARELUI STEFAN

Sallustius, care înțelegea valoarea studiilor istorice, a zis: «*Ita eorum qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia.*» *)

Vorbele istoricului roman se pot aplica, cu multă dreptate, stării în care se găsesc la noi cercetările istorice în genere, și mai ales acele privitoare la viața marelui domnitor și erou. *Stefan cel Bun și Sfint.* Dacă chronicarii moldoveni din secolii al 16-lea și al 17-lea ar fi avut moștenitori vrednici de dinșii; dacă istoricii din secolul nostru ar fi mers pe urmele mai marilor lor, și ar fi pus în totă strălucirea cuvenită faptele eroice ale Românilor, cari au apărat Europa de primejdia cuceririi Oto-

Starea studiilor de Istoria Românilor în timpul nostru.

*) «Așa, virtutea acelor cari au făcut (isbânzi), atâta este prețuită, cât au putut-o înalța prin vorbe talentele ilustre».

mane: heï, astă-dî am fi alt-fel cunoscuți in lumea civilisată!

Au câștigat o glorie neperitoare învingătorii de la Racovăț, și mai neperitoare încă învinșii de la Valea Albă. Otomanii au găsit in piepturile acelor eroi un zid neinvins, in dărătul căruï, Europa, care încă nu scăpase din fașele feodalității, s'a putut organisa și pregăti de luptă. A cui e vina însă, dacă luptele Românilor, demne a sta in analele omênirii alăturate cu luptele de la Plătești și de la Zama, sunt aprópe cu totul necunoscute Europei culte? A cui e vina, dacă invēțații mari din Europa, abia știu de numele lui Ștefan cel Mare și a Patriei lui? A cui?

Póte e și vina împrejurărilor; dar suntem siliți a dice, că ea este mai ales a istoricilor noștri. Ei n'au fost la înălțimea chemării ce și-au luat; ei au neingrijit ceia ce era de căpetenie pentru lucruri neînsemnate; lor li se poate aplica vorba adincă a lui Sallustius: *«Et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere.»**

*) «Mulți sunt laudați: și carii au facut (isbândi), și carii au scris faptele altora. Mie însă mi se pare cu deosebire greu a

Negreșit, fala care încunjură numele unui erou, e cu mult mai mare de cât aceea, pe care o câștigă istoricul; dar ori-cine va recunoște, că faptele istorice există și se transmit din neam în neam, numai pentru că istoricul le concretisează, și le înscrie în cartea vieții.

Iată pentru ce se cere, ca istoricul să se ridice la înălțimea faptelor constatate și povestite de el; *faptele sunt aceia ce le creiază istoricul*, și sub forma dată de dânsul, ele intră în fondul cunoștințelor unui popor și a omenirii. Istoria are valoare, mai ales, pentru că dintre toate studiile, ea singură dă conștiința de sine popoarelor și omenirii. A fost mare înțelept, acel care a zis: *«Istoria este sufletul unei nații»*; și ar trebui să se zică: *Istoria este însuși sufletul omenirii.*

«Ita eorum qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia».

* *

Invinuirea ce se aduce aici istoricilor noștri, nu pleacă de la autorul acestui studiu; el n'ar avea și nici n'ar trebui să aibă creșământ. Nu; acestă

Judecata lui Kogalniceanu despre istoricii români.

scrie faptele îndeplinite (răsbóiele), de și nu tot aceiaș glorie răsplatește pe scriitor ca pe îndeplinitorul faptelor.»

invinuire a fost ridicată de cel mai instruit Român al secolului nostru, de cel mai învățat patriot, de singurul orator ce a avut România, de *Mihail Kogălniceanu*. Numele lui merită să strălucască ca un lucifer pe cerul naționalității noastre în vecinicie; și va străluci, dacă istoricii vor ști să-și facă de acum înainte datoria, mai bine de cât și-au făcut-o pînă acum.

Valoarea Letopisețelor în lipsa unei Istории naționale.

El, desgropătorul chronicelor, mântuitorul titlurilor de nobleță ale nemului românesc, el a dis, cu o căldură, care ține de inspirație, și cu o durere sfâșietoare, pentru că era simțită, el a dis vorbe de aceste în 1872:

«Afară de Bălcescu, carele promitea României un istoric, dar pe care morțea l'a răpit fără de timp, un singur mare talent nu s'a ivit, spre a da țerei ceia ce-i lipsește pînă astăzi: *o istorie națională*. — «Ba, susțin că pînă la publicarea unei istorii naționale, tot Letopisețele scrise de bătrânii noștri, cu toate defectele și neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României!».

Despre aceleași Letopisete, Kogălniceanu disese în 1852. «Și astăzi oricine poate ceti în adevăratele sale isvoare istoria națională: acest mare sacerdot al gândirii, flacăra religiei, a

patriei și a artelor.» Cum să nu venim amintirea aceluia, care a scos din chiar băterile inimei sale aceste suspinuri; «Gândul meu este gros de toate aceste priviri: *aș dori să rump vëlul ce ascunde viitorul patriei mele; aș dori să fiu măcar un minut pe tripodul Pitiei, și să prorocesc țării și nației mele sôrtele cele mai aurate!*»

De aceste cuvinte inspirate a fost ridicat autorul acestui studiu, când l'a conceput. Scopul seü principal a fost îndoit: pe de o parte, a pune în lumină unul din faptele cele mai gloriose ale domnitorului Ștefan, dacă pöte fi permis cui-va a face alegere printre faptele lui, și a dice că unele sunt mai gloriose de cât altele. De altă parte, studiul de față va dovedi, că cuvintele duse de Kogălniceanu la 1852, repetate la 1872, sunt din nenorocire și mai adevărate în anul 1894, după patru-zeci și doi de ani de la publicarea primei ediții a chonicelor Moldovei. Și acum, ca și altă dată, «*tot Letopisețele scrise de bătrânii noștri, cu toate defectele și neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României;*» cu toate că, și mai ales din pricină că în acest interval de timp, s'aü scris opere, care aü pretenția de a ni fi dat

Scopul acestui studiu.

o istorie națională, așa cum o dorea nemuritorul editor al cronicelor.

Și acum, cred că e timpul a înfișa obiectul studiului meu.

Batalia de la
Valea Albă.

Este cunoscut că Stefan cel Mare suferise o grea înfrângere la Valea-Albă, la locul numit mai târziu *Răsboeni*, în 26 Iulie 1476. Eroul, nu biruit, ci *stropșit de mulțimea Turcilor*, se retrăsese cu puținii viteji care-i mai rămăseră în părțile de sus ale Moldovei; iar Turcii se aruncaseră ca un potop asupra țării. Sultanul Mohamed al II-e nu putu cuprinde nici cetatea Neamțului nici Suceava; lipsa de hrană pentru armată, căldura nesuferită a verei și mai ales ciurma, care îndeplinea în rândurile oștei turcești lucrarea neisbândită de Moldoveni la Vale-Albă, precipitău retragerea marelui Sultan.

Isbânda lui
Stefan pe termul
Dunărei.

Cuceritorul se vedu silit a părăsi Moldova în fugă. Retragerea sa și mai ales trecerea peste Dunăre au dat prilej aceluï, care, după vorba lui Ureki, unde-l biruea alții nu perdea nădejdea, că știindu-se cădută jos se ridică deasupra biruitoarelor; i-au dat prilej. dic, să atace pe Turci, și i-au ajuns trecând Dunărea în vreme de miadă-și și lovindu-i fără veste i-au stricat de au plecat a fugire, lăsând

pleanul și tot ce au fost predat. Iară Ștefan Vodă li-au luat pleanul tot, și s'au întors înapoi cu isbândă.

Întrebarea firescă care se pune istoricului, și care va fi resolvită în studiul de față este acésta: *Ce urmări a avut bătălia de la Valea Albă?*

Dacă victoria Turcilor ar fi fost hotărîtore, Sultanul Mohamed n'ar fi lipsit a trage din ea toate folósele, la care e în drept să aspire un biruitor; și cel dintâiu dintre aceste folóse ar fi fost acela, de a pune un domnitor în Moldova, care să recunóscă suzeranitatea Otomanilor. Se știe bine însă, că Sultanul nu și-a dat acésta supremă mulțumire; că din contra, învinșul de la valea Albă a domnit încă mult timp și cu multă glorie după anul 1476.

Dacă din potrivă spunerea lui Ureki este adevărată, și dacă Turcii în retragerea lor au fost loviți pe neașteptate de Ștefan, care a resbunat pe țărmul Dunărei, *poticala* sa de la Valea Albă, atunci marele domnitor a tras el folóse însemnate din victoria sa.

Adevărul faptelor istorice confirmă acésta din urmă ipotesă. Voiu dovedi cu documente de o valóre decisivă, cum că, imediat după retragerea Turcilor, Ștefan Vodă a pătruns cu ar-

Urmările bătăliei de la Valea Albă.

Ștefan cucerește Țera Românescă în 1477 și o stăpânește 16 ani,

mata în Țera Românească, și a atăcat pe domnitorul ei la Râmnicul Sărat în anul 1477; că, învingând pe inamicul său, l'a prins în luptă, și i-a tăiat capul; că a scos din Țera Românească pe Turcii cari se mai afla acolo; că a luat totă Țera în stăpânirea sa, și a domnit asupra ei timp de șese-spre-dece ani, de la anul 1477 pînă la 1493; că în sfîrșit, Marele Ștefan a fost; în acest timp îndelungat, domnitorul Moldovei și al Țerii Românești; și cu acest titlu glorios, mai presus de totă lauda, trebuie să apară el în ochii generației de față și a celor viitoare, și că el a intrupat cele mai înalte aspirații ale neamului nostru, sunt acum ceva mai bine de patru sute de ani.

Acest fapt imens, care va încununa numele lui Ștefan cu cea mai strălucitoare rază de glorie, a fost necunoscut istoricilor din secolul nostru! Și orî-ce Român se va întreba cu uimire, de unde l'a scos autorul acestui studiu? De unde? Dar tot din Letopisețele scrise de bătrînii noștri, care, cu toate defectele și neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României! Dar atunci își va mai dice orî-cine: Cum! marii și învîțații istorici ai secolului nostru n'au cetit și ei Letopisețele bătrînilor noș-

trii? Ei! Să vede bine că ei nu le-au cetit, de vreme ce n'au vădut un lucru atât de mare, și care sare și în ochii copiilor, după cum se poate convinge orî-cine, din urmarea acestui studiu.

Dovezile, cu care autorul susține afirmația sa, sunt absolut hotărîtore; el le-a întors pe toate fețele, și a fost pentru sine însuși un critic inexorabil; dar a fost nevoit în cele din urmă să cedeze evidenții. Cetitorii vor judeca. De sigur, că această publicație va aduce ore-care discuție în Țera noastră, unde se discută puțin, dar se intrighéză mai mult de cât la Bizant, mai ales pe terenul științii, însă a unei științi și impure și foarte interesate. Se va găsi, foarte probabil, vre-un învățat istoric, sau poate doi, de origine semitică, ai căror strămoși nu puteau fi de față la Racovăț nici la Valea Albă, de cât ca *détrousseurs* de cadavre; și acei savanți vor dice, că Letopisețele bētrânești sunt bune de dat pe foc. De cât, vorba asta au dis-o când-va și învățații unguři, și despre asta neamul nostru tot n'a perit.

* * *

Isvórele pe
care sã înteme-
iazã acest studiũ

Evenementul cuceririi Țerii Romã-
nești de cãtre Stefan cel Mare in a-
nul 1477 și domnia lui de șese-spre-
dece ani în acẽstã țerã, se stabilesc
prin *doveđi* documentare, a cãror pu-
tere și valóre n'ãũ nevoie a fi lãudate
de noi, cãci ele se laudã de sine.

Acele *doveđi* provin din *trei isvóre*
deosebite: 1) *isvórele locale-romãnești*,
2) *isvóre polone* și 3) *isvóre moldove-
nești*.

Dintre tóte, acele cari meritã a fi
puse în primul rang, potrivit cu prin-
cipiile criticeĩ, sunt evident isvórele din
Țera Romãnescã. Acest adevěr se im-
pune de sine, și nu-ĩ nevoie a fi ci-
ne-va nici istoric, nici istoric-critic
pentru a înțelege: cã dacã voim a ști
cu certitudine, *ce anume s'a petrecut*
în Țera Romãnescã între anii 1477
și 1493, trebuie sã întrebãm intãiũ pe
locuitorii acesteĩ țeri. Ar fi prea mare
minune, ca ei sã nu știe a rãspunde
la întrebarea nãstrã, și știind, sã nu
rãspundã. Și minunea ar fi incã mai
mare, ca rãspunsul lor sã nu fie cre-
đut. Iatã pentru ce, repet, *doveđile*
romãnești, relative la problema nã-
strã, sunt mai hotãritóre de cãt ori-care
altele.

În al douilea loc: dacã Stefan Vodã
a cucerit Țera Romãnescã și a stãpã-
nit-o timp de șese-spre-dece ani, e cu

neputință, ca acest fapt să nu fi fost cunoscut și străinilor. Și așa este. Marele istoric al Poloniei, *Dlugosz*, contemporanul lui Ștefan cel Mare și martorul cuceririi Țării Românești, afirmă categoric acest eveniment.

Moldova în acele timpuri nu avea scriitori, pentru că Moldovenii de atunci se țineau de alte treburî, de cât de scris. Și apoi: «*letopisețul nostru cel moldovenesc așa scrie de pe scurt, că nice de vieața Domnilor, cari au fost totă cărma, nu alege, necum lucrurile din năuntru să alégă*». Ureki dice aceste; și după pilda lui, suntem în drept a adauge și noi: *letopisețul nostru moldovenesc, dacă nu alege nimic de lucrurile din năuntru, ce ar mai putea alege de lucrurile din afară?* Iată pentru ce isvórele moldovenești au o însemnătate secundară, în cestiunea noastră. Totuși, *chronica putnénă* ni va fi de óre-care folos; iar Ureki, care a scris cu un secol mai târziu, este un isvor de a doua mână. Însă bătrânul vornic tot spune ceva despre cucerirea Țării Românești de către Ștefan.

Dar afară de aceste mărturii, nu se mai găsește *ce-va*, care să le întărească și mai mult, dacă ele au nevoie a fi întărite? Da! se mai găsește *ce-va*. Dar nu putem spune totul

de o dată ; ci se cuvine, a arăta lucrurile încet și cu rânduială ; aș mai adauge și cu *gravitate* ; dar nici-o dată n'am aspirat la această însușire superioară, rezervată numai acelor, cari sunt demni a-și încorona cariera glorioasă cu laurii gravității. — De alt-feliu, cetitoriul va fi mai mulțumit, știind, că *acel ce-va* îi este rezervat, ca resplata ostenelelor sale de a fi cetit o lucrare de erudiție !

Să începem deci înșirarea dovezilor, pe cari se întemeiază acest studiu.

I

Am stat la gânduri, dacă trebuie să fac acastă înşirare în mod grav şi dogmatic, sau într'un chip mai simplu şi lipsit de pretenţii, şi am ales chipul din urmă. Voi povesti lucrurile, cum s'au desfăşurat de sine, pentru ca cetitorii să asiste chiar la elaborarea unei deslegări de probleme istorice.

Acum vre-o cinci ani, mă dusei în vacanţe la Mănăstirea Neamţul. Acolo, am avut fericirea să fac cunoştinţa P. S. Archiereu Narcis Creţulescu. Respectabilul bătrân este unul dintre rarii continuatori ai învăţaţilor prelaţi români, carii au ilustrat Biserica şi Naţia prin lucrările lor în câmpul ştiinţei. Invăţatul prelat cer-

Chronicile
Ţării Române-
şti.

Letopisetul
manuscris din
1739.

cetază documentele privitoare la mănăstirile românești, din deosebite timpuri, și în special istoria Mănăstirii Neamțul. P. S. Sa posedă un mare număr de documente inedite, de mare preț pentru Istoria Românilor. Intr-o zi, îmi dăde un manuscris admirabil, spre a-l vedea. Manuscrisul era lipsit de titlu și de câte-va foi de la început. Cetiî prima pagină, care începea cu aceste cuvinte: «*După Laiot Vodă, aū venit Domn Țepeluș Vodă carele aū avut răsboiū cu bētrānul Stefan Vodă din Țara Moldovei, și aū biruit pē Țepeluș, și prindēndu-l i-aū tăiat capul, și i-aū luat țara de o aū stăpānit Stefan Vodă 16 ani*».

La cetirea acestui text am rămas înmărmurit, și ori-cine în locul meu ar fi simțit aceeași impresie. Căci, dacă textul croniceî spunea adevărul, urma că amāndouē țerile romāne aū fost unite de mintea superiōră și de brațul puternic al Marelui Stefan, timp de șese-spre-dece ani, după uciderea lui Țepeluș-Vodă în bătălia de la Râmnicul-Sărat. Atunci am răsfoit manuscrisul, și m'am incredințat, că el cuprindea chronica cunoscută sub nume de Letopisetul Țerii Românești, și că era scris din anul 1739.

Acastă descoperire, dacă era confirmată, era datorită mai mult întem-

plării. Ceia ce mai ales imi inspira neîncredere, era următoarea reflecție: Dacă acest fapt ar fi adevărat, imi diceam eu, cum a fost cu putință, ca el să fi scăpat din vederea tuturor istoricilor noștri, de la Șincai și pene astăzi. De altă parte imi mai diceam: totul se poate, și chiar ca istoricii noștri să nu fi citit izvoarele originale ale istoriei românești, cu atenție; prin urmare se cuvenea, să controlez cu băgare de samă spusese istoricilor. Am cercetat deci toate cărțile și cartișoarele de istorie, și nu găsi nicăeri, nimic, nici cea mai mică aluzie la acest eveniment, constat de Letopisețul Țării Românești.

Pene una-alta, făcând elevilor de la Sf. Sava lecțiile mele de Istoria Românilor, îi prevesteam despre această însemnată problemă istorică, și exprimam chiar dorința, ca vre-o dată, orecare dintre ei, mai entusiast de cât profesorul lor și mai favorizat de împrejurări, va isbuti a deslega această întrebare, pe baza unor documente necunoscute noue.

Imprejurările au fost așa, ca profesorul să iasă din apatie, să se încălzească mai mult de dragostea marelor fapte ale lui Ștefan Vodă, și să întreprindă deslegarea frumoasei probleme; el lasă însă elevilor săi grija, de a

duce lucrul și mai departe, cum e și firesc, și să îndeplinescă ei, ceia ce ar fi neindestulător în lucrarea sa.

* * *

Chronica Țării Românești. imprimată.

Am voit a ști, ce dic mai întâiu celelalte isvóre ale Țării Românești, și am început cu imprimatele. Cea mai veche cronică, Letopisetul, pe care Șincai îl numește *Anonimul românesc*, a fost publicată în Magazinul istoric al lui Bălcescu și Laurian.

Iată ce să află *tipărit* la pagina 234, din tomul al IV-lea al acelei colecții:

«Laiot Basarab cel bătrân, care aū închinat Țara Turcilor, domnit-aū anī 17. Avut-aū mare răsboiū la Râmnicul Sărat.

«Dupē el aū domnit :

«Țepeluș Vodă, și aū avut răsboiū la Râmnicul Sărat cu bătrânul Stefan Vodă din țera Moldovei, și aū fost isbânda la Stefan Vodă. Și aū ședut aice în țară de aū domnit anī 16. Apoi.

«Radul Vodă cel Mare. Acesta aū făcut mânăstirea din Deal și aū domnit anī 15.

Să analizăm acest text. Ce constată el de sine, fără a i se face nici-o tragere de pēr ? El dice următoarele lucruri :

1. *Radul Vodă cel Mare a domnit 15 ani.* Este însă cu totul sigur, că

acest Radu a ocupat domnia Țerii între anii 1493 și 1508, adică 15 ani;

2. Țepeluș Vodă a fost omorât de bătrânul Ștefan la Râmnicul Sărat; însă este lucru absolut sigur, că bătălia de la Râmnicul Sărat a avut loc la anul 1477;

3. Că între Țepeluș și Radul cel Mare n'a fost alt domnitor.

Intrebăm acum: în timpul de 16 ani, de la mórtea lui Țepeluș, pênă la venirea lui Radu cel Mare, cine a domnit în Țera Românească?

Letopisetul răspunde clar: «și au fost isbânda la Ștefan Vodă. Și au ședut aice în țară de au domnit ani 16.

Concludem deci: Cea mai veche cronică a Țerii afirmă, că între anii 1477 și 1493, Ștefan cel Mare a ținut domnia Țerii Românești, după ce învinsese și omorise pe domnitorul ei, Țepeluș Vodă, la Râmnicul Sărat.

* *

Dar pôte va dice cine-va, că această conclusie este silită și nenaturală; că dovada este departe de a fi făcută. Fie așa. Să căutăm altă dovadă, tot tipărită.

Vestita cronică a lui Constantin Căpitanul a fost asemenea publicată în *Magazinul istoric*. Cetim la pag. 108 din tom. I:

Chronica lui
Constantin Că-
pitanul.

«Domnia lui Țepeluș-Vodă

l. 6985

«După Laiotă Vodă, aū venit Domn Țepeluș Vodă, carele aū avut răsboiū cu Stefan-Vodă, din țara Moldovei, și aū biruit pe Țepeluș, și prințându-l i-aū tăiat capul, și i-aū luat țara de o aū stăpânit Stefan Vodă pe multă vreme :»

Apoi la pag. 109 din tom. I al *Magazinului*, Constantin Căpitanul continuă :

«Domnia lui Vlad Vodă Călugărul

l. 7001

«După stăpînirea lui Stefan Vodă, în câtă-va vreme aicea în Țera Românească, s'aū ridicat Domn Vlad Vodă Călugărul, care aū domnit 3 ani».

Față cu aceste texte nu-î nevoie de multă analiză. Căpitanul Constantin spune fără înconjur, că *Stefan Vodă*, omorînd pe *Țepeluș*, i-aū luat *Țera de o* aū stăpânit pe multă vreme. Câtă vreme anume? Nu spune chronicarul, căci lucrul începuse a se cam uita. Dar *leaturile* puse pe lângă numele Domnitorilor răspund la această întrebare. Domnia lui Țepeluș este însemnată la *leat 6985*, care corespunde cu anul 1477 de la Cristos. Domnia lui Vlad Călugărul este aședată la *leat 7001*, care se traduce în *anul 1493* al

erei creștine. Deci, aceste date confirmă arătarea Letopisețului citat mai sus, că *domnia lui Ștefan Vodă în Țera Românească a ținut 16 ani, de la 1477 pănă la 1493.*

Am mare nădejde, că nu se va găsi nimeni, care să susțină că Constantin Căpitanul ar fi complicele meu la falsificarea datelor istorice. Său dacă s'ar găsi cine-va în asemenea cas nenorocit, e treaba lui. De altă parte, ilustrul Căpitan n'a iscodit de la sine aceste arătări, care confirmă Letopisețul, ci de sigur le-a luat și el după alte isvóre mai vechi, pe care noi nu le cunoștem.

Iată deci două isvóre istorice românești, care dovedesc în mod neîndoielnic teza susținută în acest studiu. Aceste isvóre au fost publicate de multă vreme, și ele ar fi trebuit, să deștepte luarea-aminte a învățaților noștri istorici; dar aceștia au crezut, probabil, că nu e de demnitatea lor, să se ocupe cu asemenea nimicuri.

Nu putem părăsi pe Căpitanul Constantin, fără a constata, că pentru prima oară apare în chronica lui acest personagiū suspect, care se numește *Vlad Vodă Călugărul*. Cine este acest Domn, care, după chronica lui Constantin, ar fi domnit trei ani, iar după *cărțile de scólă oficiale* de astă-dzi ar fi dom-

nit *trei-spre-dece ani*? Acum nu ne putem ocupa de acest *Suveran Călugăr*. Va veni și rândul lui; pentru moment înștiințăm pe cetitori, că acest Vlad este un fel de *usurpator postum, care n'a domnit nicăieri nici-o-dată*, dar pe care, *chronicarii și istoricii timpurilor posterioare l'au silit, să domnească tot mai mult din moment, pănă a-l face să usurpe domnia de 16 ani a lui Ștefan Vodă.*

*

Chronicele
imprintate recu-
nosc domnia lui
Ștefan în Țara
Românească.

Să resumăm puțin dovețile aduse. Letopisetul manuscris din 1739. Letopisetul imprimat în Magazinul istoric și *chronica* căpitanului Constantin recunosc invariabil domnia lui Ștefan în Țara Românească.

Aceste doveți puteau părea neindestulătoare. De aceea m'am gândit, că n'ar fi rău a mai căuta și altele. M'am adresat deci la Biblioteca Academiei Române. Am aflat acolo, ceia ce căutam, cu prisosință; și am făcut o bogată recoltă de erudiție, grație amabilității D-lor Lugoșeanu și Stroescu.

Chronicele
manuscrite ale
Academiei.

Manuscritele aflate în păstrarea Academiei sunt un tezaur inestimabil. Pecat numai, că ele zac în umbră, și sunt atât de greu de utilizat. *Ce serviciu mare ar aduce Academia,*

dacă, pe lângă premiile atât de meritate, ce a acordat marelor lucrări istorice și lucrătorilor istorici din acest secol, ar face ce-va sacrificii bănești și pentru publicarea măcar a manuscriselor celor mai importante.— Să sperăm și să revenim la lucrul nostru.

* * *

Printre manuscrisele pe care le-am consultat la Academie, voiți cita două de o utilitate mai mare; ele sunt înscrise în catalog sub numerele 196 și 340, și sub aceste nume le voiți cita.

Ms. n. 196 este un exemplar din Letopisetul Anonim, și poartă acest titlu:

Manuscrisul
n. 196.

«Istoria Țării Românești

de când au descălecat pravoslavnicii creștini.»

Ms. nu poartă dată; scrisoarea este admirabilă. Dl. Bianu este de părere, că trebuie să fie de la începutul secolului al 18-lea, sau poate de la sfârșitul secolului al 17-lea.

Rog însă să se noteze bine, că valoarea cea mare a acestui ms. vine din faptul, că la sfârșitul operii, se află o altă listă de domnitori ai Țării Românești, scrisă la o epocă ce-va mai posterioară, după cum rezultă din ca-

racterul scrisorii. *Comparațiunea celor două liste* ni va fi de un mare folos.

Iată ce cetim la pagina 5 din ms. n. 196:

«*Laiotă Vod Basarabă cel bătrân carele aū închinat Țara Turcilor, aū domnit anī 16.*

«*După acesta în cursul anilor 6985 aū venit Domn Țepeluș și aū avut războiū cu bătrânul Stefan Vod den țara Moldovei, atunce în oaste aū perit și Țepeluș Vod, și aū fost izbânda la Stefan Vod, și aū domnit Țepeluș Vod anī..... Iară*

Stefan Vod aū ședut aici în țară Domnu anī 16.»

Ultimele cuvinte sunt mai eloquente de cât ori-ce comentariū: în acest catalog al domnitorilor Țerii Românești, *bătrânul Stefan* ocupă locul, pe care l'a cucerit cu sabia în bătălia de la Râmnicul-Sărat.

Nu este însă de prisos a atrage atenția asupra *datei*. Letopisetul dice, că Țepeluș a venit Domn în anul 6985, care corespunde cu anul 1477 al erei creștine; și tot atunci, a fost bătut și ucis de Stefan. Prin urmare domnia acestui Țepeluș a fost de foarte scurtă durată. Lucrul este atât de adevărat, că *chronica* repetind formula invariabilă, cu care întovărășește numele tu-

turor domnilor: «*Și au domnit Țepeluș Vod anii.....*» nu adaugă nici o cifră, pentru că, de sigur, această domnie durase foarte puțin, mai puțin de un an.

Resultă de aici, ca și din alte documente, de care se va vorbi mai târziu, că *bătălia de la Râmnic a avut loc în anul 1477.*

Disesem însă, că interesul superior, ce presintă manuscrisul n. 196 provine din lista Domnilor Țării Românești, care se găsește la stârșit. Acastă listă, intitulată «*Alt izvod al Domnilor Țării Românești,*» este scrisă cu altă cernelă, cu alte caractere, *dintr'o epocă posterioară* celei a manuscrisului întreg.

Iată ce cetim în acest isvod :

»1460, Laiot Basarab.

1477, *Vlad Vodă Țepeluș întâi* 16.

1493, Radul Vodă al doilea cel mare».

Să se observe bine, că autorul isvodului, *la o dată posterioară*, a găsit de cuviință să suprimă din lista Domnilor Țării Românești pe bătrânul Stefan. Însă, pentru a umplea golul, dăruiește lui Țepeluș 16 ani de domnie. Pentru acest autor, încă nu apăruse *Vlad Călugărul*, care va apărea ceva mai târziu, după cum se va vedea.

Acest prețios isvod ni esplică, cum a dispărut din amintire domnia de 16 ani a lui Ștefan. Dușmănia nesfârșită dintre Moldoveni și Munteni a dat ródele ei pêne și în chronice. Vre-un invățat Român, supărat, enervat de prezența Moldovanului Ștefan în lista domnitorilor patriei sale, a găsit cu cale și patriotic să-l detroneze cu condeiul, și l'a detronat pentru mult timp dar... nu pentru tot-de-a-una.

Mai târziu, vre-un alt patriot, mai scrupulos în ale științii istorice, scandalizat de lungimea domniei lui Țepeluș a intronizat pe Vlad Călugărul. Anglesii au avut un *făcător de regi*. Pentru ce n'ar fi avut și Țera Românească niște *făcători și desfăcători de Domni... morți!*

* * *

Manuscrisul
n. 340.

Al doile manuscris, care aruncă mare lumină asupra cestiunii noastre, și ni esplică în ce chip a dispărut din amintire domnia lui Ștefan în Țera Românească, este înscris la No. 340 din catalogul Academiei.

De la întâia vedere, acest ms. deșteptă mare interes. El poartă titlul următor :

„Létopisetul Țării Românești i a Moldovei.“ *«De viața a prea luminașilor Domni ce au stăpănit intru aceste 2 țări și ce saū lucrat în zilele*

lor: i a țerilor străine care să me-
gieșescu cu aceste țeri, pre largu a-
dunate din multe Létopisețe și cu
bună îndreptare alcătuit precum se
vêde.»

Reproduc cu tótă îngrijirea acest
titlu, pentru valórea cuprinsului său.
Pe de o parte, archaismul limbei este,
cel puțin, demn de atenție; de altă
parte însă, acest Letopiseț este, după
cât știu eu, unic în felul său. Iată
un chronicar, care s'a gândit să adune
din multe Létopisețe, și să alcătuiască
cu bună îndreptare, precum se vêde,
Létopisetul Țerii Românești i a Mol-
dovei.

Autorul acestei lucrări nu măi este
un chronicar, ci un istoric, în puterea
cuvântului, și se cuvine să-l salutăm
cu tot respectul, ce se cuvine primu-
lui istoric al ambelor țeri române.

Cine a fost autorul operei? Pare-că
ar fi foarte ușor de aflat, de óre-ce,
manuscrisul se termină cu aceste cu-
vinte: «Scris de Stefan Log. ot Krecile-
cul (?), maî 1, 1785.» Inșă eu am te-
meinice motive de a mă îndoi, cum
că autorul operei ar fi fost acest Ste-
fan Logofëtul ot Krecilecul; și iată
pentru ce. Manuscrisul este întreg
scris și iscălit de Stefan Logofëtul în
anul 1785. Dar, cine ar cuteza să sus-
țină, că limba întrebuințată în titlul

operei este cea vorbită acum o sută de ani? Ea este evident cu mult mai veche.

În al doilea loc, se observă, că Letopisețul se oprește la ridicarea lui Vasile Lupu la tronul Moldovei; prin urmare opera a fost întocmită cam la acea epocă. Din aceste motive, eu sunt adus a crede, că Stefan Logofătul din 1785 n'a fost de cât un simplu copist al operei.

În definitiv lucrul poate fi și alt-fel; ceea ce n'are importanță mare pentru studiul nostru.

Ce serviciu ni aduce această operă? A, iată:

Chronicarul povestește o sumă de lucruri de la descălecatul ambelor țări, fie din năuntru, fie din afară. Între altele, el istorisește faptul căderii Constantinopolei sub Turci, și la pagina 51, se oprește brusc și dă acest titlu:

„Aici ne întoarcem la rândul istoriei noastre.“ «*Intru acest an 1456 domnindu Petru Vod Aron, țara Moldovei iată au venit Stefan Vod asupra lui, și cu re-
zboiū au gonit pre Petru Vod Aron din scaun după ce au domnit ani: 2:*

Apoi urmează titlul acesta :

„Valahia“
Țepeluș Vodă

«Acest Domn au avut mare rezboiū la l. 1477 cu belrănul Stefan Vod Domnul Modovei (sic) la Râmnicul Sărat, și fu biruit Țepeluș Vod cât și pre dănsul prințelndul Stefan Vod i-au tăiat capul, și au pus Ștefăn Vod Domn în Țara Românească pe Vladul Vodă ce au fost călugăr. Iar cât ar fi domnit acel Vlad Vod nu se află scris nici iaste pus la rândul Domnilor.»

Chronicarul părăsește apoi această espunere, se întorțe la începutul Domniei lui Ștefan cel Mare, pe care o istorisește cu toate amănuntele, după cronica lui Ureki.

Resultă deci, că paragraful intitulat: «Valahia, Țepeluș Vodă» este luat dintr'un isvor altul de cât Ureki; și acesta se dovedește cu atât mai lesne, cu cât, chronicarul ajungând la bătălia de la Râmnicul-Sărat, o copiază intrégă din Ureki.—Iată în adevăr ce dice cronica scrisă de Ștefan Logofetul (ms. n.340) la pag. 71 și 72.

«Răsboiul lui Ștefan Vod când saū bătut cu Țepeluș Vod la Râmnic.»

«La l. 7989 Iul. 8 fu răsboiū in țara Muntenescă sau bătut Ștefan

*Vod cu Țepeluș Vod la Râmnic în
finutul, și cu ajutorul lui Dum-
neșeuă au biruit Ștefan Vod pre
Munteni, peretau mulți Munteni,
luat-au Ștefan Vod toate stégurile
lor, și mulți din boeri muntenesți
au perit întracel războiă, și pre
Țepeluș Vod laă prinsu viu și iau
tăiat capul, și despre partea lui
Ștefan Vod încă au perit mulți
oameni de frunte boiară.*

**Pusau Ștefan Vod Munteilor n Domn
pre Vlad Vod Călugărul, carele pe urmă
au făcut vicșeg asupra lui Ștefan Vod,
pentru că dedese agiutor Turcilor când
au mers Turcii de au luat cetățile și au
prădat țara. Sau înturnat cu mare
pohvală la Sucéva.»**

Acest text din chronica lui Ștefan Logofătul, repet, este copiat cu mici variante din chronica lui Ureki; originalul acestuia va fi reprodus ce-va mai târziu, când se va discuta valoarea documentelor moldovenești. Până atunci, cetitorul inteligent va deschide Letopisețele editate de Cogălniceanu, și va confrunta chronica Logofătului Ștefan cu chronica Vornicului Ureki, spre a se convinge de adevărul celor spuse aici.

Scopul, în vederea căru, eu mă incurc atât de mult cu Logofătul Ștefan, este următorul: Voiă să se con-

vingă cetitorul, că textul de la pagina 51 din *chronica Logofetului Ștefan* (ms. n. 340), intitulat: «*Valahia Tepeleș Vod*», și reprodus mai sus, este întemeiat pe un izvor muntean. Și acum a venit timpul să esaminăm de aproape acest text: Ce lucruri sigure constată el? Iată-le:

Textul constată, că *bătălia de la Râmnicul Sărat a avut loc la 1477*; pe când Ureki greșit pune această *bătălie la 1481*, după cum se va dovedi cu prisos, din *Istoria Poloniei* a lui Dlugosz; și că prin urmare, *dacă Ureki a greșit asupra datei bătăliei, poate să fi greșit și asupra altor lucruri, privitoare la cestiunea noastră*. Intr'un cuvânt, voi să se convingă ori-cine, că *Ureki este un izvor de ordine secundară*. De alt-feliu, această cestiune va fi studiată direct, când ne vom ocupa de *isvórele moldovenești*.

2. In textul *Logofetului Ștefan* se dice: «*Țera Romănescă*» în loc de *Țera Muntenescă*; dovadă și mai mult că *isvorul este din Muntenia*: căci *chronicarii din Muntenia numesc țara-lor, Țera Romănescă*, și numai cei *Moldoveni o numesc Țera Muntenescă*.

3. Textul lui Ștefan *Logofătul* numește pe *Domnitorul Moldovei Bătrâmul Ștefan*, cum îl numesc *tóte isvórele muntenești*, și cum nu-l numește

nicî un isvor moldovenesc. Acest simplu epitet: Bătrânul, este o puternică dovadă în sprijinul tezei mele, după cum se va vedea către sfîrșitul acestei lecții.

4. Însă cea mai neprețuită dovadă, din textul cercetat acum, rezultă din ultimile vorbe ale lui :

«Iar cât ar fi domnit acest Vlad Vod nu se află scris, nici ȳaste pus la rîndul Domnilor».

Observați bine: Acest document muntelesc, fără umbră de indoială, declară, că *nicî nu se știe cît a domnit Vlad Călugărul, și mai ales că el nu este pus la rîndul Domnilor*. Despre care rînd al Domnilor pôte fi vorba aici, de cît despre un fel de listă autentică a Domnilor Țării Românești ?

Concluziune: Documentul muntelesc, reprodus de Ștefan Logofătul, constată, că *nu se știe cît a domnit Vlad Călugărul pus de Ștefan Vodă, și mai ales, că acest călugăr nu este pus la rîndul Domnilor*.

Totă această analiză n'are alt scop, de cît a dovedi pe temeiul isvoarelor locale din Țera Românească, că mult timp, Vlad Călugărul n'a fost primit în chronice și în rîndul Domnilor. Rezervăm pentru mai târziu a limpedi cu totul afacerea acestui Călugăr.

Am terminat cercetarea chronice-

lor Terii Românești, și este timpul a înfățișa pe scurt rezultatul acestei cercetări.

Cetitoriul a văzut defilând pe dinaintea sa, succesiv, următoarele chronice:

- 1) Letopișețul anonim *manuscris* din 1739,
- 2) Letopișețul anonim *publicat* în Magazinul istoric,
- 3) Chronica căpitanului Constantin *publicată* în acelaș Magazin,
- 4) Letopișețul anonim *manuscris*, cu n. 496 din bibliotecă Academiei, cu *alt isvod al Domnilor Terii Românești*, care se găsește la sfârșit, și
- 5) *Letopișețul Terii Românești și a Moldovei*, *manuscris*, trecut la n. 340 din catalogul Academiei.

Fie-care din aceste isvóre au fost analizate, conform principiilor critice istorice. Cetitoriul singur ar putea trage lesne conclusiunea naturală și inevitabilă a acestor analize. Și aceea conclusiune se poate enunța pe scurt în chipul următor:

Cele mai vechi chronice anonime: Letopișețul din 1739, Letopișețul publicat în Magazinul Istoric, Letopișețul ms. n. 496, Letopișețul ms. n. 340 și Chronica Căpitanului Constantin, *proclamă unanim, că Stăfan Vodă a învins pe Tepeluș la Râmnicul*

Sărat în anul 1477, i-a tăiat capul, a luat domnia Țerii Românești și a ținut-o șese-spre-zece ani.

Să mai știe, că aceste sunt cele mai vechi chronice ale Țerii.

Pe lângă aceste mărturii, apar altele mai târzii, care încep a întuneca evenimentul. Așa, Letopișețul ms. n. 340 arată că Stefan a pus Domn în Țera Românească pe Vlad Călugărul, dar afirmă că nu se știe cât a domnit acest Vlad, și că nu este trecut la rândul Domnilor. — Apoi, Constantin Căpitanul, de și recunoște domnia bătrânului Stefan, afirmă deja, că Vlad Călugărul a domnit 3 ani. Iar acel Alt izvod al Domnilor Țerii Românești, mai nou de cât Letopișețul n. 196, la sfârșitul căruia se găsește, afirmă, că Țepeluș a domnit 16 ani, numai pentru a suprima din rândul Domnilor pe Stefan.

Ce trebuie să scôtă un om nepărtinitor din toate aceste mărturii? Mai că n'ar fi nevoie să o mai spun eu. Cele mai vechi isvóre ale Țerii recunosc, că Stefan a domnit asupra ei 16 ani. Chroniclele mai prospete încep a acoperi lucrul, și a scôte înainte pe Vlad Călugărul.

Cine merită mai mult credemânt? Acei cari au trăit mai aproape de eveniment, sau acei cari au trăit

mai târziu ? Cestiunea fiind pusă este și resolvită.—Mai este însă ce-va.

* * *

Un singur cuvânt are o mare putere doveditoare, după împrejurări. Dăsesem mai înainte, că voi trage o puternică dovadă din epitetul *Bêtrânul*, cu care cele mai vechi chronice românești întovărășesc numele lui Ștefan.—În adevăr, să se observe, că toate chronicele cele mai vechi românești întrebuițază aceste vorbe : *Bêtrânul Ștefan*. Pentru ce așa ? Căci Moldovenii n'au dat nici-când Marelui lor Domn supranumele de *Bêtrân* ? Ei, lucrul se esplică în modul cel mai natural. Ștefan a cucerit Țera Românească în 1477, și a stăpânit-o pînă la 1493, când a fost ridicat Radu și cel Mare.

Locuitorii Țerii Românești au cunoscut pentru ultima oară pe Marele Ștefan la bêtrânețe, și acest lucru li-a rămas cu deosebire în amintire. Ei au continuat a-și aminti mult timp de *Bêtrânul Domn*, și cu acest nume, l'au trecut în rândul Domnilor Țerii, cei mai vechi chronicari. Iată pentru ce, *toți Românii, cari vor celi și vor medita aceste rânduri, se vor închina înaintea Bêtrânețelor lui Ștefan*, care pînă la adîncul vîrstei a urmărit idea-

Ștefan supra-
numit *Bêtrânul*
de Români.

lul suprem al unirei celor două Țări,
într'un-singur stat.

* * *

Aș putea să mă opresc aici, cu convingerea, că chiar de nu ar mai exista alte dovezi, adevărul ar fi câștigat cauza sa. Cred însă, că nimenui nu va displice a vede, că mai există și alte documente, de o putere cel puțin egală dacă nu mai mare.

Și aci lăsăm cuvântul marelui istoric al Poloniei, Dlugosz, contimporanul marelor fapte ale lui Ștefan și al evenimentului, pe care-l scötem din uitarea timpurilor.

— În anul 1385, când Ștefan cel Mare a fost încoronat rege al Moldovei, a avut loc o înfruntare între el și un mare voievod al Poloniei, care se numea Dlugosz. Acesta din urmă a fost un om foarte înțelept și curajos, care a avut o mare influență asupra regelui polonez. El a încercat să-l împiedice pe Ștefan să se unească cu Ungaria, ceea ce ar fi dus la o uniune puternică între cele două țări. Ștefan a refuzat însă această propunere și a rămas loial față de Ungaria.

— După ce Ștefan a murit, a urmat o perioadă de instabilitate în țara noastră. În anul 1417, un mare voievod al Poloniei, care se numea Dlugosz, a încercat să se impună în țara noastră. El a avut o mare influență asupra regelui polonez și a încercat să-l împiedice pe acesta să se unească cu Ungaria. Ștefan cel Mare a refuzat însă această propunere și a rămas loial față de Ungaria. În anul 1460, Ștefan cel Mare a murit și a urmat o perioadă de instabilitate în țara noastră. În anul 1460, un mare voievod al Poloniei, care se numea Dlugosz, a încercat să se impună în țara noastră. El a avut o mare influență asupra regelui polonez și a încercat să-l împiedice pe acesta să se unească cu Ungaria. Ștefan cel Mare a refuzat însă această propunere și a rămas loial față de Ungaria.

II

Pentru ca cetitorii să înțeleagă, de ce mare preț este pentru istoria noastră în genere, și mai ales pentru istoria lui Ștefan, mărturia lui Dlugosz, e nevoie de o mică digresiune.

Avem nevoie mai întâiu a prezenta pe Dlugosz cetitorilor, pentru ca să se știe, că martorul nostru este demn de cea mai mare încredere. În acest scop, ne servim de scurta notiță biografică iscălită de *Leonard Chodzko*, cuprinsă în *Nouvelle Biographie Générale* a Fraților Didot. Iată ce se citește în vol. al 14-lea al acestei opere, la numele *Dlugosz*: «Il consacra vingt-cinq ans de travail à son principal ouvrage, et comme témoignage de son impartialité, il le soumit à la critique des professeurs de l'Université de Cracovie*»).

*) «El jertfi douăzeci și cinci de ani la lucrarea sa principală, și ca dovadă de nepărtinirea sa, el o supuse la critica profesorilor Universității din Crăiova.»

Isvorele polone.
Dlugosz.

Chodzko explică apoi, că opera lui Dlugosz este împărțită în trei părți, și că a treia parte cuprinde faptele întâmplate în timpul vieții istoricului. Asupra acestei părți, iată cum se exprimă biograful:

*«Les faits contemporains de l'auteur. Dans cette dernière partie, il passe tout en revue: le roi, les magistrats les plus élevés, les citoyens, le clergé paraissent devant lui comme devant un tribunal... Et c'est à cause de cette sincérité, que son ouvrage est resté en manuscrit deux cents trente-et-un ans. Il est le premier, qui ait donné à l'histoire un caractère de vérité» **).*

Pe lângă aceste, vom mai da încă două lămuriri necesare. Mai întâiu, Dlugosz este un Polon, prin urmare face parte dintr'un popor, care a avut îndelungată dușmănie cu Moldovenii; și ast-feliu, mărturiile sale nu pot fi acuzate de parțialitate față cu Moldovenii. Al doilea, Dlugosz a continuat

****)** *«Faptele contemporane cu autorul. In această din urmă parte, el trece toate în revistă: regele, magistrații cei mai înalți, cetățenii, clerul apar înaintea lui ca înaintea unui tribunal... Și din cauza acestei sincerități, opera sa a rămas în manuscris două sute trei-deci și unu de ani. El a dat mai întâiu istorici un caracter de adevăr.»*

istoria faptelor contemporane cu ei, pene în anul 1480, adică la patru ani după bătălia de la Valea Albă și la trei ani după bătălia de la Râmnicul Sărat.

Dacă vom adauge, că, Dlugosz a fost unul din cei mai de frunte diplomați ai Poloniei, că a fost însărcinat, de regele Casimir al IV-lea, cu cele mai delicate misiuni pe lângă regele Ungariei și pe lângă Bohemia, nu va părea extraordinar a dice, că istoricul polon a vorbit, în cunoștință deplină, despre Stefan cel mare.

* * *

Invățatul istoric al Poloniei, care trebuie privit ca una din luminile strălucitoare ale timpului său, a urmărit cu un interes palpitant, mai aș dice cu pasiune, desfășurarea evenimentelor, de întâiul rang, care se petreceau la hotarele patriei sale. Otomanii îngroziseră Europa prin isbândeile lor fulgerătoare. În mai puțin timp de un secol, ei cuceriseră Asia mică și imperiul Bizantin. Iataganele ianicerilor secerau lanurile de capete omenești, care cutează să li să opună; popoarele peninsulei balcanice se așternuseră sub picioarele Sultanilor, ca iarba câmpului la suflarea uraganului. State mari și puternice, ca Ungaria și Po-

Judecata lui
Dlugosz despre
Stefan.

lonia, amenințate în viața lor, nu se creșuseră în stare, a ține piept potopului năvălitor. Europa feudală venise în ajutor, dară nu pentru a repune pe năvălitori, ci pentru a da un mai mare preț victoriei necredincioșilor. De la anul 1359, când Turcii ocupară întâia cetate din Europa, pănă la 1453, când ei își aședară corturile în Roma lui Constantin, se dedeseră multe și grozave bătălii cu puterile creștine, și pretutindene, năvălitorii dobândiseră biruinți, din ce în ce mai hotărîtore.

Nici un principe creștin nu se putea mândri a fi câștigat o victorie în câmp deschis cu Otomanii; și nu era fanfaronadă din partea lui Mohamed al II-le, cuceritorul Romei nouă, când dicea că va da calului său ovės pe pristolul sfintului Petru din vechia Romă.

Și iată, peste așteptarea tuturor, se răspândește în lumea îngrozită, vestea, că un *ore-cine*, un necunoscut, Voievodul Moldovei, căruia îi diceau Stefan, pe care regii Poloniei îl priveau ca pe unul dintre palatini regatului lor, face o minune, și cu patru-deci de mii de țerani de ai săi, sfărâmă o armată de Turci întreit mai mare, la Racovăț, în iarna anului 1475. Armata turcască de o sută douăzeci de mii de oameni fu îngropată în

mlaștinele unui părau; steagurile ei fură luate de necunoscutul Voievod, și multe din ele fură trimise lui Casimir, marele rege al Poloniei, și lui Matei, cel mai mare craiu al Ungariei: nu atât ca dar, ci mai ales ca mărturie a izbăndei câștigate, cu ajutorul Acelui, în care credea Palatinul necunoscut al Moldovei.

Atunci *Istoricul onest și virtuos* al Poloniei, ilustrul *Dlugosz*, înțelese, că Europa a găsit un mântuitor. El proclamă, că *Stefan*, cel d'întăiu dintre principii creștini, a dobândit cea mai glorioasă biruință asupra Olomanilor; și el, *Dlugosz*, fiul unei Teri, care de mult timp era în vrăjmășie cu patria lui *Stefan*, intona, în onórea necunoscutului Moldovan, acest imn de laudă, pe lângă care, toate lingușirile ce s'au adus vre-odată unui muritor, rămân niște nimicuri.

«O virum admirabilem, heroicis Ducibus, quos tantopere admiramur, nihilo inferiorem, qui sub nostra aetate, tam magnificam victoriam inter Principes mundi primus ex Torco retulit! Meo iudicio dignissimus, cui totiusmundi Principatus et imperium et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, commune Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus

«Catholicis in desidiis et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur».

«O bărbat demn de admirație, egal cu Căpitanii eroici pe care-i admirăm atât de mult, care în timpul nostru, cel dintâu dintre principii lumii a dobândit asupra Turcului o victorie așa de măreță! După judecata mea, el este cel mai vrednic să-și se încredințeze stăpânirea și căpitania lumii tote, și mai ales sarcina de stăpân și căpitan în contra Turcului, cu înțelegerea, învoirea și hotărîrea obștească a Creștinilor, pe când cei-l'alți Regi și principii catolici se istovesc în lene și în desfrânări sau în războaie civile».

Și acum, să-mi arate cine-va, în tot ce s'a scris în lume, o laudă asemenea ca acésta, adusă de un vrăjmaș, unui om de arme, și atunci, dar numai atunci, va avea dreptul a-mi dice mie Român din Moldova, că eu greșesc, când privesc în Stefan, pe sórele neamului românesc și pe unul din fruntașii omenirii.

* * *

Dlugosz afirmă că Stefan a cucerit Téra Románescă.

Aceste lucruri sunt spuse aici, nu numai pentru plăcerea ce simțim, de a reaminti fapte mari și frumoșe; nici pentru a comunica cetitorului aceiaș desfătare; și nici pentru a aduce

unui erou niște laude, care, ori-cât bine ar fi întocmite, vor fi tot-de-una mai prejos de lauda, pe care i-o aduc faptele sale. Nu ; digresiunea, ce s'a făcut asupra lui Dlugosz, are scopul de a convinge pe cetitor, că pe cât de falnice au fost faptele eroului Moldovei, tot atât de simțită era admirația, de care a fost răpit, ilustrul istoric al Poloniei. De altă parte, cetitorul va mai înțelege din cele ce preced, că Dlugosz este un martor vrednic de credemnt al evenimentelor, care se petrecură cu trei-patru ani înainte de mórtea sa. In fine, când cetitoriul Român va ști, că un istoric, dintr'o țeră vrăjmașă patriei sale, a descris mai bine de cât ori-cine altul faptele vitejești ale lui Ștefan ; cu un cuvânt, că nicăieri nu cetim ce-va mai deslucit și mai admirabil, asupra bătăliilor de la Baia, de la Racovăț și de la Valea Albă, ca in paginile maestre ale lui Dlugosz : atunci va vedea cetitorul, câtă nedestoinicie au arătat istoricii din secolul nostru, in sarcina ce și-au luat, fără a fi postiți de nimene, de a face cunoscuți lumii civilizate, pe strămoșii noștri și vitejeștele lor fapte.

Și acum, când știm că Dlugosz a fost un istoric vrednic a înțelege și a transmite posterității faptele lui Ștefan ; că cuvântul seü, nu numai me-

rită cel mai deplin creșement, dar că trebuie o colosală dosă de neroșie, pentru a ridica măcar o umbră de indoială asupra faptelor povestite de el, și întemplate cu puțin timp înainte de mórtea sa : acum, să ne întrebăm, ce țice Dlugosz asupra bătăliei de la Râmnicul Sărat și asupra cuceririi Țării Românești de către Stefan ?

Deschidem monumentală operă a istoricului polon, la pag. 560 din volumul al II-lea (Ediția *Gleditsch*, Lipsia, 1712) și cetim sub anul 1477 :

Magni vir animi Stephanus Voievoda Valachiae, instaurata ex agres-tibus in supplementum eorum, qui in clade Turcorum ceciderant, militia, ne ociose (sic) sedens segniter elanguesceret, circa sancti Martini diem Bessarabiam cum exercitu ingressus, Praesidem ejus Radulonem filium Vlad Draculae, a Turco constitutum, tradentibus sibi ultro illum civibus de Braszow, captivat : Et omni Bessarabia in suam potestatem redacta, ejectis de illa Turcis, plerisque trucidatis, et constituto in illa vice sua Praefecto Czipulizza nomine, ipsam sui juris facit».

Să dăm aceste vorbe pe românește.

•Bărbatul marinimos Stefan, Voievodul Valachiei, reînviată fiind armata sa din țărani, în locul acelor cari

căduseră în desastrul Turcilor, pentru ca să nu se lăngezescă mai repede în trândăvie, năvăli cu armata în Bessarabia, prinse pe guvernatorul ei *Radul fiul lui Vlad Dracul*, așezat de Turci, pe care i-l dederă dincoace cetățenii din Brașov. Și totă Bessarabia fiind adusă în puterea sa, Turcii fiind alungați din ea, și cei mai mulți fiind uciși, și punând în locul său un Prefect (guvernator militar) cu numele *Cipulișa*, o face supusă sie».

Am dat aici o traducere cuvânt cu cuvânt. Urmază să dăm explicația acestui minunat și prețios text. Mai întâi cetitorii înțeleg, că *Valachia* este Moldova, iar *Bessarabia* este Țera Românească. Ce țice textul lui Dlugosz, de la sine, fără comentarii? Iată. În anul 1477, cătră ziua Sfântului Martin (11 Noemvre), Ștefan trece în Țera Românească, cu o armată compusă mai mult din țerani, și prinde pe Radul fiul lui Vlad Dracul, guvernatorul pus de Turci.

Prinderea lui Radu i-a fost înlesnită de locuitorii Brașovului, cari i-au dat dincoace pe nenorocit, care probabil fugise la intrarea lui Ștefan. Imediat, acesta scôte din țera pe Turci, omoră pe cei mai mulți din ei, și supune totă țera puterei sële. *Apoi*

pune un guvernator militar (Praefectus) în locul său (vice-sua), și aduce țera sub ascultarea sa: ipsam sui juris facit. Ar putea fi vre-o îndoială asupra ultimelor vorbe, dacă ele n'ar fi admirabil explicate de vorbele precedente. Guvernatorul militar, pus de Stefan în locul său, se numea *Cipulișa*.

Cu ajutorul textului lui Dlugosz, putem minunat explica și completa arătările, atât de scurte ale cronicelor românești, care au fost examinate mai înainte. Aceste chronice spun, că Stefan a cucerit țera după bătălia de la Râmnic din anul 1477. Dlugosz explică anume, că la acest an Stefan a prins pe Radu fiul lui Vlad Dracul, cel pus în domnie de Turci; și nici nu-l numește *Domn*, ci simplu guvernator—*Praeses*, căci în realitate Țera Românească devenise o provincie turcăscă. Mai spune Dlugosz, că locuitorii Brașovului au ajutat pe Stefan, dându-i pe Radul, fără să explice anume cum. Dar acolo unde arătările lui Dlugosz sunt neprețuite, este, că Stefan a supus totă Țera, că a scos din ea pe Turci, că a pus în locul său un Prefect militar, și că a făcut-o Țera sa.

Orî-cine va înțelege acum vorbele cronicelor românești, că a luat Stefan Domnia în 1477 și a ținut-o 16 ani.

După această dată, istoricul polon nu

mai amintește nimic despre Stefan, pînă la sfîrșitul operei sale; și în adevăr, de la 1477 pînă la anul 1480, când se termină opera lui Dlugosz, nu s'a mai întîmplat nimic extraordinar în viața Domnului Moldovei. Istoricul polon, care asistasese la începuturile acestei Domnii, care văduse marile isprăvi de la Baia, de la Răcovăț, de la Valea Albă și de pe țărmul Dunării; el, care descriesese cu entuziasm aceste isprăvi, și adusese eroului acea laudă meritată, cum nu s'a adus nici-o-dată unui muritor: după toate acestea, Dlugosz a avut aproape de sfîrșitul vieții sale mulțumirea supremă, de a asista la cel din urmă triumf al lui Stefan. Acesta reușise a lua din puterea Turcilor Țera Românească, și a o pune sub stăpînirea sa.

Intreb acum, ce dovadă pôte răsturna mărturia lui Dlugosz?

Ei, ce îndoială mai pôte fi despre adevărul faptului cercetat în acest studiu?

Sunt însă unele greutăți, care merită a fi puse în evidență, din comparația lui Dlugosz cu cronicile românești.

Punem textul lui Dlugosz față cu Letopișetele românești. Amândouă aceste isvóre sunt de acord a recunoște,

că Stefan a năvălit în Țera Românească în anul 1477, și a supus-o puterii sale.

Este însă nepotrivire între aceste isvóre, asupra numelui domnitorului învins saü ucis de Stefan. Letopișetele românești numesc pe acel Domn *Țepeluș*; pe când Dlugosz îl numește *Radul fiul lui Vlad Dracul*; iar *Țepeluș* ar fi fost, după istoricul polon, prefectul pus de Stefan, ca loc-țiitorul său în Țera supusă: dacă numele *Czipulisza* s'ar putea interpreta prin acel românesc de *Țepeluș*.

Altă nepotrivire mai vine asupra faptului următor. Letopișetele dic, că Stefan a tăiat capul lui *Țepeluș* în bătălia de la Râmnic; pe când Dlugosz afirmă, că Stefan a prins pe *Radul*: — «*Praesidem Radulonem captivat*».

Aceste nepotriviri nu infirmă faptul de căpetenie: *cucerirea Țerii Românești* de cătră Stefan, pe care ambele isvóre o recunosc. Acésta este esențial. Restul, de și póte avea importanță, pentru noi, aici, este secundar.

Intrebe-sé alții, și cerceteze cine a fost *Țepeluș*, cine a fost *Radul*? Domnitorul învins la Rimnic a fost omorît cum dic Letopișetele, saü numai prins, cum dicé Dlugosz? Care dintre

aceste două isvóre merită mai mult credemânt: contimporanul Dlugosz sau Letopișetele locale? Aceste întrebări merită a fi deslegate, însă nu aici. Repet, *lucrul esențial* nu este pus în desbatere. Și apoi, este mirare, că *amănuntele* unui fapt, uitat cu totul de patru-sute de ani, să fie încurcate și obscure? Să fim prea mulțumiți, că faptul însuși este readus în memorie, și bine dovedit. De rest, mai ocupe-se și alții.

* * *

Înainte de a părăsi pe Dlugosz, cred locul bine ales, de a face o constatare, singura de acest feliu, cu care cetitoriul va fi oprit, un moment, în studiul de față.

Dlugosz și
Șincai.

De ore-ce eū fac cercetare asupra isvórelor originale privitoare la cestiunea noastră, am cređut de prisos a sta de vorbă cu istoricii noștri, căci ei n'aū atins de loc cestiunea. Rēutăcioșii vor dice, pôte, că istoricii n'aū cetit isvórele, și că s'aū servit în clădirea operelor lor cu autorității de a treia mână. Istoricii, pôte, se vor supăra, de rēutăcioșele reflecții; supărarea pôte fi un *lucru grav*, dar nu va lua proporția unui eveniment istoric.

Noi am avut însă un istoric, la numele căruia ne vom închina cu respect și recunoștință, cât timp vom

prețui devotamentul, munca și știința. Acel istoric este Șincai. Eū merg cu cutezanța pēnē a dice, că el a fost *singurul istoric* al Românilor, chiar dacă părerea mea nu ar copia una din cele dece poronci ale marilor învățați, cari dau tonul în știință și în modă. Eū mai cred, că singur Șincai a construit minunata sa carte, pe temeiul isvórelor originale, după o muncă titanică de 34 de ani; și că, cu penele smulse de la el, s'aū păunit învățații decorați și premiați de după el: *el* care, mai-mai, era să fie decorat cu spēndurătórea de prietenii Ungurii. În sfârșit, ca să exprim tot sentimentul meu despre Șincai, voi dice: dacă Români ar fi știut a-și arăta recunoștința, lui Șincai ar fi trebuit ei să ridice prima statuă în România neatâr-nata, și un monument de neuitare în inimile lor.

Pentru ce Șincai n'a cunoscut cucerirea Țării Românești de către Stefan?

De aceste cuvinte sunt îndemnat, pentru a întreba: ce a dis Șincai în cestiunea cuceririi Țării Românești de către Stefan? Și cum de n'a vădut el acest fapt capital al Istoriei Românilor?

Răspunsul este lesne de dat. Șincai, scriind *Chronica Românilor*, în timpurile de tristă amintire ce cunoștem, n'a avut la îndămână isvórele cele mai vechi ale Țării Românești, și nici nu putea să le aibă. Letopisețul cel

mai vechiü al Țării, pe care Șincai numește *Anonimul Românesc*, era puțin cunoscut; nu fusese nicăieri publicat, și Șincai a avut în mână un manuscris de o dată prospătă, în care se alterase adevăratul text din manuscrisele vechi. Ne explicăm :

Șincai reproduce sub *anul 1477* (tom. II pag. 70, din ediția de la Iași, 1853) cuvintele următoare din *Anonimul românesc* :

«*Vlad Vodă Țepelușu a doua oră la leat 1477. Acest Domn este tată Radului Vodă celui mare, acest Domn aü făcut Mănăstirea Glavaciocul, și murind o aü isprăvit fiul său Radul Vodă după pisania Mănăstirei la leat 1496. Acest domn avënd răsboiü cu Ștefan Vodă V, Domnul Moldovei la Râmnicul Sărat, aü perit în öste, după ce aü domnit a doa oră anü 16.*»

Acest text a adus totă confuzia în spiritul lui Șincai, care continuând ñice: «*adecă aü perit Vladislav V Domnul Munteniei în anul 1493, după mörtea lui Matiașu I Craiul Ungariei.*»

Când am cercetat Letopiseþele Țării Românești, am dovedit cu prisosință: că domnia de 16 ani a lui Țepeluș este o fabulă, iscodită de copişti posteriori, pentru a face să dispară orice amintire, despre domnia de 16 ani

a lui Ștefan, constatată formal de către cele mai vechi manuscrise ale Letopisețului; și n'am nevoie a mai reincepe aici o discuție închisă.

Dacă Șincai, în locul textului alterat al Letopisețului, ar fi avut un text vechiu și neatins de falsificatori, de sigur, marele istoric n'ar fi stat un moment la gânduri, și ar fi constat domnia de 16 ani a lui Ștefan în Țera Românească. Nenorocirea a fost, că Șincai nu se putea servi de cât cu un text falsificat. Și el, conștiinciosul istoric, s'a crezut dator, potrivit regulelor elementare ale criticei, să dea preferență Letopisețului românesc, izvor local, față cu Dlugosz, izvor străin. De aceea vedem, că Șincai intortochază și chinuiește textul, atât de clar din Dlugosz, reprodus mai sus.

E curios a cunoște traducerea execrabilă a acestui text, dată de Șincai (tom. II pag. 69): «Ștefan Voievodul Moldovei bărbatul cel inimos după ce și-au cârpit oștea cea de Turci sfârticată prin noi, și de la cornele plugului luați voinici, ca să nu mai petreacă timpul fără folos, pre la ziua Sântului Martin au intrat cu oștea sa în Valahia, și pre Radul IV (fiul lui Vlad sau Vladislav III) Dracula carele era pus Domn Valahiei de Im-

păratul Turcesc, dându-i-se acesta prin cetăţenii din Braşov, l'au prins, și după ce au cuprins totă Valahia și au tăiat saū alungat pe Turcii cei într'insa aflați, pre Țipulița l'au pus Domn Valahiei...»

Cetitoriul va confrunta această traducere cu textul latin, reprodus mai sus, și se va convinge, că am drept a numi execrabilă traducerea lui Șincai. Judece orî-cine știe două vorbe latinești, dacă e permis a se traduce textul lui Dlugosz: «*Et omni Bessarabia in suam potestatem redacta, . . . et constituto in illa vice sua Praefecto, Czipulisza nomine, ipsam sui juris facit*», prin aceste cuvinte: «*Și după ce au cuprins totă Valahia.... pre Țipulița l'au pus Domn Valahiei!*».

A tradus Șincai atât de rău pe Dlugosz, pentru că nu știe latinește? Hei! Știe Șincai mai multă latinescă de cât mulți latiniști de azi! Dar, bietul, a fost nevoit să pună la chin textul lui Duglosz, pentru că el însuși, traducătorul, era pus la chin de textul falsificat al Letopisețului românesc; și pentru că, istoricul, indus în eróre, se credea dator a da preferență isvorului local, față de un isvor străin!

Iată cât de luminos se vede, pentru ce Șincai nu putea ști despre domnia

lui Stefan în Țera Românească ; și după dînsul, toți istoricii posteriori nu s'aû creðut datorî a ști mai mult de cît Șincai, cu tóte că, ei nu puteau avea scusa acestuia, și cu tóte că *adevêratul text al Letopisețului fuse-se corect publicat în Magazinul istoric*, și tot acolo fusese publicată și *chronica Căpitanului Constantin*. Însă Șincai nu mai trăia când s'aû făcut aceste publicații !

Cu această lămurire îndestulătoare părăsim pe Dlugosz și pe Șincai.

Cromer, despre expediția lui Baiazid din 1484

* *
Mărturia atât de prețioasă a lui Dlugosz n'are nevoie a fi întărită de altele ; ea însă explică o sumă de lucruri, cari nu pot fi înțelese, dacă nu se știe, că Țera Românească era supusă lui Stefan. Voiû cita aici douê exeuple :

In *Chronica* lui Șincai (tom. II, pag. 77) cetim următorul text luat din Cromer : « *Baiazet* avênd liniște acasă, *cu să isbândescă rușinea și perderea care o suferise tatăl său dela Stefan* (V Domnul Moldovei), în anul de la Hs. 1484, *aû pornit asupra Bassarabiei și Moldovei* pre apă și pre uscat, și nu fară mare vêrsare de sânge, aû luat cetățile cele prea tari Chilia... și Moncastrul... și aû pre-dat tótă Moldova. »

Cetitorul știe că Bassarabia este Țera Românească. Cromer spune, că Baiazid al II-le, pentru a răsbuna pierderea suferită de tatăl său Mohamed al II-le, a plecat în contra lui Ștefan, și a cuprins cetățile Chilia și Moncastrul. Dar lucru curios : Cromer spune, că *Baiazid a pornit asupra Bassarabiei și a Moldovei* ; pentru ce ? Oare, pentru a-și răsbuna în contra lui Ștefan, Domnul Moldovei, Sultanul avea nevoie să atace și Țera Românească (Bassarabia) ? Lucrul acesta ar părea absurd în cel din urmă grad, după câte se știa pînă acum. În Muntenia domnea un prinț oare-care supus Turcilor ; iar în Moldova domnea Ștefan. Baiazid voia să răsbune în contra acestuia pierderea suferită de tatăl său : pe cine trebuia să atace el ? Evident, pe dușmanul Ștefan și țera lui, Moldova. Atunci pentru ce Baiazid comitea prostia de a ataca și o țară supusă imperiului său—Bassarabia (Muntenia) ?

Încă o dată, lucrul ar fi inexplicabil cu cunoștințele actuale. Dacă însă știm, că Muntenia era supusă lui Ștefan încă de la 1477, înțelegem de minune, că Baiazid să fi atacat de o dată ambele țări supuse lui Ștefan : Moldova și Muntenia. De altminterea spunerea lui Cromer va fi și mai bine limpede prin ceia ce spune, Ureki despre

espediția lui Baiazid din anul 1484, după cum vom arăta îndată.

Calătoria lui
Strykowski în
Țările noastre.

* * *

Un alt răsănet mai îndepărtat, dar totuși foarte prețios al Domniei lui Ștefan în Țara Românească, vine de la cronicarul *Strykowski*. Domnul Hasdeu a reprodus în *Archiva istorică* fragmentele relative la istoria Românilor, din acel cronicar.

Cetim pe pag. 8 din tom. II al Arhivei:

Fragment 7.

«Acel Ștefan-vodă era astut și norocos. El bătu într'ună dată 150 mii de Turci... Ast-feliu ori-cară istoric căută să celebreze marea virtute a unui principe atât de micu. Moldovenii și Muntenii cântă despre ellu negreșitū în toate banchetele lorū, acompaniandu-se cu musica alăută: «Ștefan, Ștefan-vodă! Ștefan, Ștefan-Vodă! băteea pe Turci, băteea pe Tătari, băteea pe Unguri, pe Galițiani, pe Poloni! În cursul călătoriei melle turcesci, vē-șlui în Bucuresci, capitala și reședința domnului muntenescū, care ne pofti la prândū, portretul acestui Ștefan, cu corōna regală și un toegū în mână, de naltă statură, aninatū pe păretele etacului princiarū etc.»

Nu vom stărui prea mult asupra

acestei mărturii. Strykowski, după cum spune Domnul Hasdeu, a călătorit în Moldova și în Muntenia în anii 1574—5. El afirmă, că a auzit pe Moldovenii cântând laudele lui Stefan; prea bine și prea natural; căci și astăzi, dacă Moldovenii au uitat vechea cântare, cel puțin n'au uitat pe Stefan. Dar Muntenii? Pentru ce cântă și ei pe același Stefan? Cu actualele cunoștințe lucrul ar fi absurd și neînțeles: trecă, să cânti pe eroii țării tale; dar, să slăvești pe acel care totă viața a fost în război cu țara ta, care ți-a tras câte-că bătăi sdravene! asta întrece ori-ce măsură. Dacă însă Muntenii de la 1574 știa, că Stefan a fost până la un timp vrăjmașul lor, dar că mai apoi a fost timp de 16 ani Domnitorul lor și liberatorul Țării de Turci, atunci se înțelege perfect, ca ei să fi slăvit într'un glas cu frații lor Moldovenii pe erou.

Totuși, poate ar dice cine-va: vorba lui Strykowski n'are multă consistență; i se va fi părut lui, că și Muntenii cântă pe Stefan, când probabil, el auzise acea cântare numai în Moldova. Fie așa. Dar ce facem cu arătarea alt-fel precisă și circumstanțiată de la sfârșitul fragmentului?

Scriitorul polon spune, că fiind în Bucuresci, a fost poftit la masă de către

Domnitor (era Alexandru fratele lui Petru Schiopul); și că a văzut, *portretul lui Stefan Vodă în mărime naturală, cu coronă de rege, atârnat în etacul prințului.*

Să examinăm puțin această spungere. Trecuseră șapte-deci de ani de la mórtea lui Stefan,—o viață de om. Amintirea Domnitorului Moldovei nu putea fi cu totul perdută în Muntenia, chiar dacă nu s'ar fi păstrat nimic scris despre el. Dacă, după cum se știe acum, Stefan nu fusese pentru Munteni de cât un vrăjmaș, care năvălise și prădase de atâtea ori Țera Românească, cum se explică, ca prințul de la 1574, scoboritor al Drăculeștilor (adversarii lui Stefan), să fi fost atât de negliob, în cât să fi conservat mereu înaintea ochilor săi, în *etacul său*, portretul încoronat al vrăjmașului de mórte al familiei sale? Óre acum trei-sute de ani ómenii erau mai puțin rěsbunători de cât acum? Crédă-ó, cine va voi.

Nu cum-va însă, prințul Munteniei de la 1574 conserva în camera sa portretul celui mai glorios dintre predecesorii săi, care guvernase atâta timp Țera, și o liberase pentru cât-va timp de umilință și de robie?

Cetitorii alégă între aceste soluțiuni.

III

Am terminat cercetarea isvórelor polone, care, direct sau indirect, constată faptul cuceririi Țării Românești de către Stefan. Ni mai rămâne a examina *isvórele moldevenești*.

Isvóre moldo-
venești.

Încă de la începutul acestui studiu am prevestit pe cetitori, că isvórele moldovenești au o valóre secundară, și am explicat acest lucru din faptul, că Moldovenii au scris foarte târziu Istoria țării lor. Vornicul Ureki a scris chronica sa la un secol după Stefan; și după cum am constatat de la început, el însuși recunóște neindestularea isvórelor moldevenești, de care s'a servit, pentru a compune chronica sa. El mai afirmă, că s'a servit mai ales de isvóre străine, și prin urmare polone. În *predoslovía* sa el dice: «Că nu numai letopișetul nostru, ce și cărți străine am cercat, ca să putem

afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitor de cuvinte deșerte, ce de drepte; că letopisetul nostru cel moldovenesc, așa scrie de pe scurt, că nice de viața Domnilor, cari au fost totă cărma nu alege, necum lucrurile dinăuntru să alégă.... *Iară scrisorile străinilor scriu prea larg și de ajuns*, cari au fost rivnitori și herbinți nu numai ale sale să scrie, ce și cele străine. *Și de acolo luând multe, și lipindu-le cu ale noastre vremi potrivit, am scris acest letopiseț carele și de nu se va potrivi pe la multe locuri, cel ce va hi cuminte, gândesc că nu-mi va vinui.»*

Am reprodus aceste admirabile vorbe, pentru a face pe ori-cine să înțelégă, că Ureki știa însuși, că sunt multe nepotriviri, și în letopisețul cel vechi moldovenesc și în propria sa operă. Dar mai ales, declarația lui Ureki, că *multe a luat din scrisorile străine*, ni arată lămurit, că în mare parte cronica lui este un isvor de ordine secundară. Decî, nu trebuie să ne mirăm, de nepotrivirile ce ar apare atât în cronica lui Ureki, cât și în alte chronice moldovenesti mai vechi.

Lucrurile spuse pêne aci explică, pentru ce isvórele moldovenesti sunt relativ neînsemnate, pentru cestiunea noastră.

Ne vom opri förfe puțin asupra
două din aceste isvöre :

- Vechiul Letopiseț moldovenesc, publi-
cat de către d. Hasdeu în Archiva is-
torică, sub numele de *chronica put-*
nénă și Letopisețul lui Ureki.

Reproducem din Archiva istorică
(t. II, pag. 8) textul următor: «In a-
nul 6989 Iulie 8, fu bătălia cu Tepe-
luș lângă apa Rimnicului, în țerra
Muntenescă, și lă bătău Stefan-vodă,
dar hatmanul seü Șendrea peri în
acea bătălia.

Chronica put-
nénă.

«In anul 6992, *mărtie 15*, veni Sul-
tanul turcesc imperatul Baiazet assu-
pra cetății moldovenesci Kilia, apoi
în cursă de duo lune următoare, în
Augustă și în Iuliă, luă Kilia și de aci
și Cetatea Albă, și totă atunci puse
Vodă la Munteni pe Vladă.»

După cum se vede, *chronica* dice,
că bătălia de la Râmnic cu Tepeluș a
avut loc la anul 1481, Iulie în 8, pe
când, atât Letopisețele muntenești cât
și Dlugosz aședă acea bătălie la 1477:
și anume. Dlugosz specifică epoca a-
nului: ziua Sf. Martin, adecă către
11 Noemvre. Cum se resolvește acestă
nepotrivire? În *principiū*, adevărul
pare a fi de partea Letopisețelor mun-
tenești—îsvöre locale, și alui Dlugosz
—contimporan. De *fapt*: *chronica*
putnénă nu se presintă ca un isvor

de o serioșitate absolută, prin lucrurile pe care ea le spune. Să se observe, ce dice chronica despre expediția lui Baiazid : Sultanul a venit asupra Moldovei în Martie 6992 ; apoi în *curs de două luni următoare* August și Iulie luă Kilia. Cum ? August și Iulie sunt cele două luni următoare lui Martie ? Dacă tot atât de exactă este chronica și în privința anilor, apoi e destul de bine ; dar nu se poate pretinde, că ea are o mai mare autoritate de cât Letopisețele munteștii și de cât Dlugosz. Aceste sunt cuvintele pentru care eu admit ca sigur anul 1477, pentru bătălia de la Râmnic.—Ori-cum ar fi, chronica putnă confirmă cel puțin faptul bătăliei de la Râmnic cu Țepeluș și victoria lui Stefan.

Chronica lui
Ureki.

Ureki este mai puțin laconic de cât chronica putnă. El admite tot anul 6989, Iulie 8, ca data bătăliei de la Râmnic. E probabil, că el a reproduș această dată, chiar după dișă chronică. Prin urmare, n'aș putea face alta, de cât să repet asupra acestei *nepotriviri*, ceia ce am diș mai sus, despre chronica putnă.

Chronica lui Ureki a fost scrisă la un secul după mórtea lui Stefan ; prin urmare, în fața criticeii, are valórea

unui isvor posterior, cu un secol, evenimentelor pe care le relatează. Cu toate acestea, chiar în cronica lui Ureki se găsesc amintiri confuze, despre stăpânirea lui Ștefan în Țera Românească.

Iată ce dice Vornicul Ureki despre bătălia de la Râmnic. (*Chronicele României* tom. I pag. 166).

«Fostaŭ răsboiŭ în țera Muntenescă de s'aŭ bătut Ștefan Vodă cu Țepeluș Vodă la Râmnic; și cu mila lui Dumneđeŭ aŭ biruit Ștefan Vodă, și mulți Munteni aŭ perit, și toate stégurile le-aŭ luat, și mulți boieri aŭ picat; și pre Țepeluș încă l'aŭ prins viu, și i-aŭ tăiat capul. Și aŭ pus Ștefan Vodă Domn Țerii Muntenesci pe Vlad Vodă Călugărul, carele mai apoi aŭ făcut vicleșug asupra lui Ștefan Vodă pentru că didese ajutor Turcilor, când aŭ mers de aŭ luat cetățile și aŭ prădat țeras.

Chronicarul nu se mărginește a da această povestire. El mai dă o a doua versiune, care s'ar părea copiată din Dlugosz. Iată anume :

«Pentru Țepeluș Vodă nu scriu toți într'un chip; unii dice că aŭ prins Ștefan Vodă pre Radu Vodă, carele aŭ fost așiftător de păgâni asupra creștinilor. Și i-aŭ agiutat și Brașovenii tăind pe Turci; și luând țera Munte-

nescă aŭ lăsat pre Țepeluș in locul său. Ce, ori-cum aŭ fost, tot se toc-mesc că aŭ fost isbânda lui Stefan Vodă.

- Nu-i tocmai greu a face analiza acestor texte. Se vede lesne, că Ureki s'a servit de cel puțin două isvóre contrarie. După unul, Stefan ar fi pus Domn in Muntenia, pe Vlad Călugărul; după cel-alt, Stefan a luat Țera Muntenescă și a pus pe Țepeluș in locul său. Să se compare un minut a două versiune a lui Ureki cu spunea lui Dlugosz, și se va vedea, că ele sunt identice. Era deja foarte mult, că Ureki dădea două versiuni; ar fi însă a-i cere ce-va peste puterile lui, ca între dânsule, să discernă el pe cea adevărată.

Destul, că chronicarul moldovan nu ignora cu totul, că Stefan a cucerit Țera Românescă; de cât, el se indoia de acest lucru, căci in alte isvóre se vorbea despre Vlad Călugărul, Domn al Munteniei. Iată pentru ce Ureki n'a cutezat a se pronunța, și bine a făcut.

Tot in chronica lui mai găsim încă ce-va asupra lucrului nostru.

Textul privitor la expediția lui Baiazid al II-le, asupra Moldovei și a Munteniei, din anul 1484, încă este

o amintire despre stăpânirea lui Ștefan asupra Țării Românești.

«In anul 6992, Sultan Baiazid, Imperatul Turcesc, cu mari oști au intrat in țară, și au bătut Chilia și Cetatea Albă, încă și cu Vlad Vodă Călugărul Domnul Muntenesc, cu Muntenii, ce au mers intr'ajutor Turcilor, cum s'au dis mai sus, că au făcut viclesug asupra lui Ștefan Vodă, a stăpănu-său, de au dat ajutor Turcilor.»

Acest text este prețios în mai multe privințe. Ureki, deja către anul 1600, dice că Vlad Vodă Călugărul fusese Domnul Munteniei, în timpul expediției lui Baiazid, la 1484. Inșă noi știm, că cele mai vechi Letopisețe românești nu recunosc pe Vlad Călugărul ca Domn al Țării. Deci rezultă, că întronisarea, în chronice, a acestui usurpator postum, a avut loc înainte de anul 1600. Dacă inșă ni reamintim, că Strykowski călătorise în Muntenia la 1574 — 75, și că veduse în etacul Domnitorului Munteniei portretul lui Ștefan, (ceia ce indică că la această dată Ștefan era considerat de Munteni ca Domnul lor), rezultă, cu probabilitate, că Vlad Călugărul a fost trecut în lista Domnilor Țării Românești, de un falsificator, între anii 1575 și 1600. Țisesem mai înainte, că această falsificare se esplică prin dușmănia dintre

Munteni și Moldoveni. Cine nu va înțelege acum, că războiul susținut de Munteni în unire cu Turcii în contra lui Ioan Vodă cel Cumplit, în 1574, a fost una din cauzele de frunte a acestei dușmăni; și după această dată, un patriot Muntean a găsit cu cale, să elimineze pe Stefan din lista Domnilor, și să inventeze pe Vlad Călugărul.

Prevenim însă pe cetitori, că acest Călugăr n'a fost o persoană imaginară, ci numai a fost ridicat la Domnie dintr'o situație inferioară, pe care el o ocupase în realitate sub Stefan Vodă. În adevăr, Ureki dice, în textul adus mai sus, că «*Vlad Vodă Călugărul a făcut vicleșug asupra lui Stefan Vodă a stăpănu-șeu*»; adică, *Stefan era stăpânul lui Vlad*, și acesta era supusul celui dintâiu; ceea ce arată, că Vlad era departe de a fi Domnul neatârnat al Munteniei, de vreme ce el era supusul lui Stefan. Dacă pe lângă asta, mai reamintim, ceea ce am arătat mai înainte, că *chronica* lui Stefan Logofătul (Ms. Academiei n. 340), declară după isvórele muntenesti, că «*Vlad Călugărul nu este trecut în rândul Domnilor*»: cu aceste mărturii, de deosebite proveniențe, începem a ne îndruma spre înțelegerea problemei, ce se ridică în privința lui Vlad Că-

lugărul ; și cu aceste elemente vom încerca a o rezolvi, către sfârșitul acestui studiū.

- La atât se mărginesc isvórele moldovenești, asupra stăpânirii lui Ștefan în Țera Românească ; și cred, că nu li sē putea cere mai mult.

* * *

A sosit timpul să scurtăm vorba, și să strângem la o-l'altă tóte mărturiile puse în față, pentru deslegarea problemei nóstre. Din lucrurile spuse pēne aici se vede, că tóte Letopiseșele vechi românești și Dlugosz constată, fără ambiguitate, că Ștefan a cucerit Țera Românească în anul 1477 ; iar cele dintăiū, mai adaugă, că Domnia lui Ștefan în Țera cucerită a ținut șese-spre-dece ani, de la 1477 până la 1493.

Am dovedit, că puterea acestor isvóre este precumpănitóre : cele dintăi fiind mărturii locale, iar Dlugosz fiind contimporanul evenimentului.

Am mai arătat, că chronicele moldovenești, de și mult mai posterióre faptului, conservă amintirea lui, de și cam ștersă ; că chronica putnénă și Ureki știū de bătălia de la Râmnic ; dar, că, nu știm pentru ce, o pun în anul 1481, în loc de a o pune în 1477 ; iar Ureki declară, că Ștefan era stăpânul lui Vlad Călugărul.

În sfârșit, am dovedit, că chronicele

Resumatul do-
veșilor scóse din
chronice.

moldovenesti: au o valoare mult mai prejos de aceea a cronicelor românești și a mărturieii lui Dlugosz. La urmă urmei, spunerile cronicelor moldovenesti încă nu infirmă arătările celor-l-alte isvóre, privitoare la domnia lui Stefan în Țera Românească.

Sarciua mea este ca și indeplinită. Eram dator să infățișez dovedile, dar nu să trag și încheierea: acesta este tréba cetitorilor, cari doresc a afla adevărul.

IV.

La începutul acestui studiu, am dis, că, pe lângă dovedile scrise, mai este încă ce-va, care să le confirme, dacă dovedile aduse ar avea nevoie de confirmare. Am ajuns la momentul, foarte plăcut mie, de a-mi ține cuvântul dat, și de a prezenta cetitorilor acel *ce-va*, care, dăsesem, va fi răsplata lor, de a fi citit o lucrare de erudiție.

— Ori-cine a avut timp de perdut, pentru a urmări această lucrare, — și dacă nu face parte din rasa superioară a filosofilor, care deslégă totul cu un gest magistral și printr'un fel pe intuiție, străină de simplii muritori, a trebuit să-și dică, cum imi dic eu: Bine, chronice muntenești, istorici poloni, vornici moldoveni, spun de a dreptul să-și pieziș, că Stefan a domnit în Țara Românească; aceste spuneri n'au fost iscodite de cine-va pentru plăcere; trebuie să fie în ele ce-va a-

Biserica lui
Stefan din Râm-
nicul Sărat.

devărat. Dar, dacă e așa, cum se poate, ca din o domnie, care, ȳice-se, ar fi durat 16 ani să nu fi rămas nimic ? Stefan, care în Moldova a lăsat urmașilor săi atâte monumente, ca doveđi de pietatea, de isbândile și de scăderile sale, să nu fi lăsat el nimic, pentru vecinica amintire a Domniei sale de 16 ani, în Muntenia ?

În tot timpul, cât adunam doveđile de pênă aici, imi făceam această judecată, și-mi mai ȳiceam : dacă aceste doveđi sunt adevărate, după cum par a fi, e cu neputință ca să nu existe în Țera Românească vre-un monument de la Stefan : el care a presurat Moldova cu bisericile sale, să nu fi lăsat nimic în Țera, pe care, după chronice, el ar fi cucerit-o în anul 1477 ? Cu tôte că, acea deplorabilă dușmănie dintre Munteni și Moldoveni, care a mers pênă a șterge din rândul Domnilor Țerii pe Stefan, va fi produs mai sigur efectele sale și asupra monumentelor. Cine nu știe cum, de când e lumea, dușmanul căută a șterge ori-ce amintire a dușmanului său ! Câte pilde neenumărate nu găsim, în întręga istorie, de inscripții șterse sau alterate, de monumente răpite autorilor lor și atribuite vrăjmașilor lor ? Însă, ar fi cu neputință, ca din Muntenia să fi dispărut

orî-ce monumente ale lui Ștefan, căci nelndoelnic, ele aũ trebuit să existe, dacã chronicele aũ spus adevãrul.

Incepusem deja publicarea acestui studiũ. Mã aflam intr'o ñi impreunã cu câþi-va tineri studioși, cariĩ încã n'aũ propãșit pënë a-și renega neamul. Li adresaĩ întrebarea, dacã nu cum-va cunosc ei, în Muntenia, vre-o bisericã construitã în stilul bisericilor lui Ștefan. La întrebarea mea, unul dintre cei de față, tãnãrul meũ prieten și coleg, Dl Mihãiescu, de loc din Rãmnicul Sãrat, imĩ spuse cã în orașul sãu natal este o *bisericã alui Ștefan cel mare*. Spunerea prietenului meũ, dacã nu-mĩ pricinui o mare surprisã, imĩ aduse, cum își pôte închipui numai un admirator al lui Ștefan, o nesfãrșitã bucurie. Repede, am cerut informații de la cunoscãții din Rãmnic. Peste câte-va ñile, plecam impreunã cu prietenul Mihãiescu la orașul muntenesc, unde se aflã biserica lui Ștefan.

În ñiua de 20 Noemvre, ne luffințam amãndouĩ la acea bisericã, pe carea Rãmniceniĩ o numesc *Pãtra*. Furãm primiți cu o bunãtate nespussã de cei trei preoți, cariĩ servesc la acea bisericã. Ei venirã în ajutorul nostru cu ce puturã. Am întreat, dacã nu existã *pomelnice* vechi, și

ni s'a spus, că nu mai există. Dar câte trei preoții, oameni în vârstă, afirmă, că de la preoții de mai înainte ei au primit, ôre-cum, sarcina de a pomeni pe Stefan cel Mare, ca ctitorul bisericii. Alți bătrâni, cu cari am mai vorbit, ni-au afirmat de asemenea, că biserica este făcută de Stefan, că ea în vechime a fost schit, și că chiar ar fi avut o moșie, nu se știe care anume, în districtul Buzăului.

Dați aceste mărturii, așa cum le-am primit, și orî-cine pôte cumpăni valoarea lor. Este însă una, asupra verității căreia nu se pot ridica îndoieli; *inscripția* care se află *la intrarea bisericii Pétra din Râmnic*. Am stat împreună cu prietenul Mihăiescu, atârnați câte-va césuri, pe două scări incomode și pe un vânt foarte răcoritor, și am isbutit a copia tótă inscripția. Cetirea ei este foarte grea, căci de aprópe două seculi pétra este expusă afară, tuturor intemperțiilor.

Am descifrat cu cea mai mare îngrijire întreaga inscripție, afară de cel mult două cuvinte, și o transcriu aici foarte exact în caractere latine, în dece linii, așa cum este în original.

ACESTĂ - S - ȘI - D - BISERICĂ - A CĂRIIA - ÎI IASTEH - S - PP - DOMNI
 PARASKIVE - FOSTA - FĂCUTĂ - DE - ȘTEFAN - VOD - CEL - BUN
 DEN - MOLDOVA - ȘI TRECEND - MULȚ - ANI - SAU STRICAT - DECI
 IN - ZILILE - LUI - ION - COSTANDIN - BB - VOIVD - IAR (?) SA ÎNDEMN.
 VECINĂTATE - ȘI - AU AJUTAT - CINE - CU - CE SAU ÎNDURAT
 ȘI O AU REFĂCUT - DIN - FERESTRI IN SUS - SI SAU FĂC
 UT ȘI SLON - CĂ NA FOST - FIIND ISPRĂVNIC - DUMITRAȘCO - CĂP - BAGD (?)
 APOI - ȘI - CU ASA Keltuială - SAU INDEMNAT - DE O AU IN
 VELIT - ȘI IAU FĂCUT - ȘI STĂLPII UȘILOR - ȘI O AU ȘI PARDOSIT
 PENTRU - ATUTUROR - VECINICA POMENIRE - SEP - LT - 7213.

Părerea mea de rău este mare, că n'am putința a reproduce însăși caracterele cirilice ale inscripției, cu totă admirabila lor frumuseță epigrafică; dar, facem ce putem. Când am terminat copierea inscripției, am dis din suflet: Vecinică fie pomenirea Ispravnicului Dumitrașco și a vecinilor pioși, cari s'au îndurat fie-care cu ce au putut, pentru a scăpa de ruină și distrucție venerabilul monument, care a fost și este martorul stăpânirii lui Ștefan în Țera Românească!

Reparația bisericii s'a făcut, după cum spune inscripția, în anul 7213, adică la 1705 al erei creștine, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu. Multe lucruri frumoase spune inscripția. Mai întâiu ea dovedește, că biserica fusese făcută de Ștefan; nimeni nu va dice, că Râmniceni din anul 1705 s'au înțeles, pentru a iscodi un

neadevăr. Acastă spunere confirmă tradiția conservată din neam în neam prin graiū, de actualii preoți ai bisericii lui Ștefan, care pomenesc pe acesta ca pe ctitorul ei.—Inscripția mai spune, că pe vremea lui Brâncoveanu se găseau ispravnicii, cari cheltuiau din avutul lor, pentru a repara vechile biserici. Astă-đi ne-am civilizat mult, și, mulțumim Ceruluī, nu mai avem asemenea retrograđi în ispravnicii. Cel puțin, după cum imi spuneau preoții bisericii Pétra, astă-đi e vorba, ca să se dărime biserica, și să se construiască alta în locul ei! Când se va indeplini acest pas uriaș spre progres, inscripția Ispravniculuī Dumitrașco va fi aruncată în vre-un ungheriū, sau va fi întrebuințată la vre-o construcție folositóre; iar după câți-vă ani, va fi fórte lesne vre-unuī savant mare-mare, să dică, că eu am fabricat inscripția; și savantul va fi cređut; ba mai știi, póte, și premiat.

* * *

Eū privesc biserica *Pétra* din Râmnicul Sărat ca dovada absolut hótăritóre despre Domnia lui Ștefan în Țera Románescă. Ea a fost zidită de Marele Domn chiar pe locul bătăliei, și — probabil — a fost înzestrată de el cu averi. Ea întărește tóte isvó-

rele scrise, care le-am prezentat în acest studiū. N'am nevoie să silesc convingerea cetitorilor ; ei își vor forma-o singurî. Eū am conștiința a-mî fi îndeplinit datoria, prezentând, cum am putut, dovedile unui mare eveniment, uitat de atîta amar de timp, și nu numai *uitat*, dar de sigur *ascuns* cu intențiune, în timpurile nenorocite, în care Muntenii nu aveaū mai mare dușmanî pe lume de cît pe Moldoveni, și reciproc.

Vor dice pôte uniî : Ei, și ce mare lucru e biserica lui Stefan de la Râmnic ? Ea nu dovedește ceia ce pretinđi a stabili.

Bine ! Așa să fie ! Biserica Pétra este nimica tótă. Stefan n'a domnit nici odată în Muntenia ; și după anul 1477, acéstă Țeră a urmat a fi pentru el o țeră vrăjmașă, în care el era liber să se preumble, și chiar să construescă biserici, care să eternizeze biruințile lui asupra Munteniei ; și Domnitorii munteni îi toleraū aceste fantasii, ba pôte îi făceaū și recepțiuni mărețe. Acésta ar fi o explicație naturală și logică a bisericii Pétra. Dar, o învățătilor a tóte știutori ! Voi care de sigur știeați despre existența bisericii Pétra, pentru ce ați tăcut pêne acum ?

A ! uitasem, că voi nu vĕ ocupați de cît cu lucruri mari !

Și apoi: Dacă biserica Pétra nu însemnă *nimic*, tot *nimic* sunt arătările celor mai vechi Letopisețe ale Țării Românești? Tot *nimic* este arătarea lui Constantin Căpitanul? Tot *nimic* este afirmația atât de categorică a lui Dlugosz? Tot *nimic* este arătarea lui Ureki? și a lui Cromer? și a lui Strykowski?

Pentru ca cine-va să aibă *dreptul* a mai pune în îndoială Domnia lui Ștefan în Țera Românească între anii 1477 și 1493, este dator mai întâiu, să reducă la *nimic* toate aceste dovezi concordante și concludente, și atunci vom sta de vorbă.

Taine, un maestru al științei, m'a învățat să respectez prea mult *le métier d'historien*; numai dacă și măestrul nostru ne-ar învăța același lucru! Prin urmare nu cred necesar să insist mai mult. Totuși înainte de a incheia acest studiu, mă cred în drept a reaminti cetitorilor calea ce am urmat, pentru a ajunge aici. Când am cetit Letopisețul din 1739 am zis: dacă acest Letopiseț spune adevărul, e cu neputință ca și alte isvóre să nu confirme spunerea lui.. Și toate isvórele vechi ale Munteniei și isvórele polone și, pene la un punct, acele moldovenești au confirmat arătarea Letopisețului. Atunci mi-am mai zis: dacă toate a-

ceste scrieri spun adevărul, e cu neputință să nu existe în Muntenia vreun monument al Domniei lui Ștefan. Și biserica Pétra este monumentul. Acum mai dic : toate aceste dovezi sunt de sigur îndestulătoare. Inșă e cu neputință să nu mai existe și alte monumente din Domnia lui Ștefan, cu condiția, ca acei care le vor descoperi, să aibă cinstea de a le arăta. Eă n'am mijlóce de a continua cercetările pe acet teren ; și, în ce mă privește, nici n'am nevoie a le continua. Dar, cititorii nu vor fi tocmai supărați de a afla încă un lucru. Plecând din Râmnicul Sărat în ziua de 20 Noemvře, am rugat pe prietenul meu Mihăiescu, care rămânea acolo pentru două zile, să se mai informeze. Când ne-am reîntâlnit în București, cu câtă bucurie nu mă-a spus prietenul meu, și cu câtă bucurie nu l'am ascultat eă, că un preot bătrân din Râmnic i-a spus, că mai există încă o biserică făcută de Ștefan tot în districtul Râmnicului spre munți, și o altă biserică făcută tot de Ștefan într'un sat din districtul Buzău. Preotul a uitat numele localităților. Am scris din nou spre a ne informa ; dar la noi informațiile sunt atât de greu de luat, în căt nu sper să obținem un răspuns, înainte de a termina publicarea aces-

tuî studiū. Eū daū acéstă știre ca un simplu svon. Póte ca ea să producă vre-un efect: de pildă, vre-un om pios, ca acel vechiū ispravnic Dumitrașco, va da la știința publicului ceia ce dorim a afla. Dar se póte, ca și vre-un aprig progresist să găsească mai necesar progresului, ca orī-ce monumente vechī de la Stefan să fie dări-mate, cum se proiectéză cu biserica Pétra!

Lucrarea noastră este terminată, întru cât privește partea tehnică. Nu am putea însă părăsi acest studiu, fără a-l îndeplini prin câte-va cugetări, dic-tate de importanța cestiunei cercetate și limpedite în paginile precedente.

Conclusie

Publicul cult și inteligent, care are curiozitatea de a urmări lucrările de nătura celei de față, se poate împărți asupra problemei cercetate în acest studiu. Unii vor dice, că Domnia lui Ștefan în Țera Românească este o fa-bulă; pentru aceștia n'am nimic de dis, de cât să-i îndemn a-și continua odihna în pace. Alții vor admite, că în adevăr Ștefan a domnit în Țera Românească timp de șese-spre-zece ani, după bătălia de la Râmnicul Sărat. Pentru aceștia sunt scrise rândurile următoare.

De la chronicarul Ureki și pênă la ultimii istorici din seculul nostru, s'a

pus acéstă întrebare : Pentru ce Stefan a întreprins luptele sale în contra lui Radu cel Frumos ? și pentru ce a atras el asupra Moldoveiurgia Turcilor, cariî aveaû drepturi dobândite asupra Țerii Românești ? Răspunsurile date pêne acum nu puteaû mulțumi de cât pe acei, cariî se mulțumesc cu ori-ce răspuns. Când știm însă, că Stefan a isbutit a uni Muntenia cu Moldova după bătălia de la Râmnicul Sărat din 1477 ; când mai știm, că Moldova de atunci cuprindea și Bucovina și Basarabia ; dacă pe lângă aceste posesiuni mai adaugem partea de răsărit a Transilvaniei, care fusese cedată Voievodului Moldovei, de către Mateiû Corvin, craiul Ungariei, împreună cu cetățile : Balta și Ciceul ; fapt afirmat formal de către Dlugosz, care vorbind despre bătălia de la Racovăț, dice : «*quinque tamen millibus Siculorum quorum terram ab Hungariae regno abstractam in suam ditionem redegerat.*» (Hist. Pol. π, p. 526.*)

*) «Și cu cincî miî de Secuî a căror țără răpită din regatul Ungariei, (Stefan) o aduse în ascultarea sa.» Istoricii noștriî au dat cele mai fantastice explicații despre prezența acelor cincî miî de Secuî în ôstea lui Stefan, la Racovăț. Un mare istoric *fin de siècle* a cređut de cuviință să afirme, cu de la sine autoritate, că Secuîi erau niște *lefegii* ! Cine pretinde că a cetit isvóarele, și să mărginește a le lua din Șincaî, este adus firește, a

Atunci ori-cine va înțelege, că între anii 1477 și 1493, Statul lui Ștefan era mare aproape îndoit cât Regatul nostru de astăzi. Să ni reamintim, că cetățenii din Brașov, după spunerea lui Dlugosz, au dat lui Ștefan pe Radul, fiul lui Vlad Dracul.

Crédă cine va voi, că serviciul adus de Brașovenii lui Ștefan era întemplantor; eu însă sunt convins, că ajutorul dat de locuitorii Brașovului era un efect al stăpânirii lui Ștefan, asupra unei părți însemnate din Transilvania.

Cu aceste cunoștințe despre faptele lui Ștefan, începem a înțelege alt-feliu silințele lui, pene acum neexplicabile. Marele Ștefan a urmărit și a isbutit a realiza *unirea tuturor Românilor*; dar din nenorocire, Unirea realizată de el a fost de scurtă durată. Ast-feliu înțelegem, pentru ce s'a expus pe sine și Țera sa la atâte pericole, și pentru ce a făcut atâte jertfe.

Exemplele mai marilor noștri, conservate de Istorie, trebuie să ni servescă de învățătură. Invețe deci Ro-

explica faptele istorice dupe sine, și a dice, că bătălia de la Racovăț a fost câștigată de *mercenari*, dupe cum s'ar scrie și o operă de Istorie la sfârșitul secolului al XIX-le. Nu se putea aduce mai mare ofensă memoriei Eroilor de la Racovăț, de cât a-i pune în rândul tuturor lefe-giilor !

mâinii de astă-zi, că *România strămoșilor lor*, de acum patru sute de ani, a fost mai mare și mai puternică de cât acum: și Căpitanul ei a cutezat a ține piept, singur, și Ungurilor și Polonilor și Turcilor! Unde ar fi ajuns Nația noastră, dacă opera lui Ștefan ar fi fost continuată! Dar nu! Ea a fost sfârșită și uitată.

Pentru ce? Cetitorii bine-voiască, a culege, din acest studiu, toate datele asupra lui *Vlad Călugărul*; din ele, vor înțelege, că acest Călugăr a fost unul din loc-țitorii lui Ștefan în Țera Românească; că acest Călugăr, nemulțumit a fi supusul binefacătorului și fratelui său, a preferit a trăda și a trece în partea Turcilor. Eu presupun, că Ștefan a mai avut a face și cu alți trădători; pene când, în cele din urmă Românii din Muntenia și-au ridicat Domn pe Radul cel Mare, în anul 1493. Chroniclele românești vorbesc de luptele acestui Radu cu Ștefan și cu fiul său Bogdan. Care era cauza, acelor lupte? Istoricii de astă-zi nu ni-o explică. Noi însă pretindem a o înțelege. — Românii din Muntenia, voiau a fi neatârnați de Ștefan, pentru că era de acelaș sânge cu ei; dar preferau a fi sub stăpînirea Turcilor!

Tot pe aceiași cale, au mers neîn-

trerupt Muntenii și Moldovenii, pene în timpul Fanarioșilor; și atunci, urmașii degenerați ai vilejilor, de care tremura Mohamed Cuceritorul, se simțeau onorați, că pot fi primiți a săruta piciorul Pașilor, cari veneau în București și în Iași.

Generația bătrânilor noștri din acest secol a reluat Opera Marelui Stefan, și a realizat-o în parte, sub conducerea unor fruntași, ale căror nume sunt puse în capul acestei scrieri. Dar, să nu uităm, că moștenirile frumoase se păstrează numai de moștenitorii vrednici, și că e *mai lesne, de cât a aduna a risipi.*

Stefan Vodă a fost, de sigur, mai adinc atins de trădarea lui Vlad Călugărul și a altora de feliul lui, de cât de neomeniile lui Mateiu Corvin sau ale lui Casimir al IV-lea. Opera vieții sale întregi era sfărîmată: el realizase un mare Stat românesc, și la mórtea sa, Moldova rămânea tot singură!

Pe patul de mórte, Eroul se gândea, probabil, mai mult la Români din Muntenia, de cât la Poloni și la Unguri, când a dat urmașilor săi sfatul de care vorbește Ureki: «Iar înaintea sevârșirii chemat-aŭ Vlădicii și toți sfetnicii săi, boieri mari, și alții toți căți s'aŭ prilejit, *arătându-li cum*

*nu vor putea ține țera, precum o aș
ținut el; și, socotind de cât toți mai
puternic pre Turc și mai înțelept, aș
dat învățatură să se închine Turcului.»*

Scoboritorii săi aș urmat învățatura
cu prisos: ei, mai întâi, s'aș închi-
nat Turcului, iar apoi s'aș prosternat
inaintea Pașilor turci.

Când lucrarea mea este cu totul
terminată, să-mi fie iertat a țice încă
o vorbă.

Dintre toți scriitorii, carii aș vorbit
despre Stefan, nici unul nu l'a admirat
atât de sincer, ca Dlugosz. După pa-
tru sute de ani, un Român vine să
exprime marelui istoric al Poloniei
tôtă recunoștința și admirația sa.

Și dacă toți compatrioții mei ar țice
același lucru, memoria lui Dlugosz n'ar
avea nevoie de alt monument mai du-
rabil de cât recunoștința unui popor:

«Monumentum aere perennius.»

